

ชีวิตจะงาม สังคมจะดี ต้องมีการศึกษาที่ไม่ผิด

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

สพุพทาน์ ธมฺมทาน์ ชินาติ
การให้ธรรม ชนะการให้ทั้งปวง

ชีวิตจะงาม สังคมจะดี ต้องมีการศึกษาที่ไม่ผิด

© พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

ISBN 974-344-393-2

พิมพ์ครั้งที่ ๑ มิถุนายน ๒๕๕๘

๒,๐๐๐ เล่ม

(รวมเนื้อหาที่คัดัดตมาจากหนังสือ ๒ เล่ม และปรับปรุงเพิ่มเติมตามควร)

- กองทุน เฉลิม-นาม พูนวัตถุ

๑,๐๐๐ เล่ม

- ทุนพิมพ์หนังสือวัดญาณเวศกวัน

๑,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด

๕๔/๖๗, ๖๘, ๗๑, ๗๒ ซอย ๑๒ ถนนจรัญสนิทวงศ์

แขวงท่าพระ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ ๑๐๖๐๐

โทร. ๐-๒๘๖๔-๐๕๓๔-๕, ๐-๑๘๓๖-๘๕๑๘, ๐-๑๘๒๓-๘๘๒๕,

โทรสาร ๐-๒๘๖๔-๓๕๔๐, E-mail : sahadhammik@yahoo.com

คำปรารภ

ในกาลที่ผ่านมา เมื่อมีผู้ศรัทธาบำเพ็ญบุญกุศล ด้วยการพิมพ์หนังสือเป็นธรรมทาน หากเป็นโอกาสอันเหมาะสม วัดญาณเวศกวันก็ได้สมทบพิมพ์หนังสือต่างๆ เพื่อมีไว้สำหรับแจกที่วัดอีกส่วนหนึ่งด้วย โดยใช้ทุนพิมพ์หนังสือที่วัดมีอยู่ ดังเป็นที่ทราบกันสืบมา

บัดนี้ ถึงวาระที่มีโอกาสเช่นนั้น วัดญาณเวศกวันจึงสมทบพิมพ์หนังสือ ๓ เล่ม ต่อไปนี้ เป็นธรรมทาน คือ

๑. เล่าเรียน-ทำงานกันไป ชีวิตได้อะไร

๒. ชีวิตจะงาม สังคมจะดี ต้องมีการศึกษาที่ไม่ผิด

๓. โลกขึ้นสหสวรรษใหม่ คนต้องเปลี่ยนแนวคิดใหม่

ขอให้ธรรมสรณีย์นี้ เป็นสื่อ นำสู่สัมมาทัศนะและสัมมาปฏิบัติ เพื่อประโยชน์สุขแก่พหุชน สมความมุ่งหมาย

วัดญาณเวศกวัน

๒๖ มิถุนายน ๒๕๔๘

สารบัญ

ชีวิตจะงาม สังคมจะดี ต้องมีการศึกษาที่ไม่ผิด ๑

ภาค ๑ มองสังคมให้ถึงคน

งานพระพุทธศาสนาทั้งหมด เป็นองค์รวมเพื่อจุดหมายหนึ่งเดียว	๓
- จัดการปกครองขึ้นมา เพื่อให้การศึกษาได้ผล	๓
- ญาติโยมทำบุญ ต้องให้สมตามพุทธพจน์ว่า "ศึกษาบุญ"	๔
- หน้าที่ของผู้ทำงานทางสังคม ต้องนำคนเข้ามาหาพรรค	๗
งานที่ต้องเพ่งและเร่ง คือฟื้นฟูชนบทที่เป็นส่วนใหญ่ของประเทศไทย	๘
- ไม่ให้ความเลื่อมแบบเมืองหลวงเข้าชนบท แต่ให้ชนบทเป็นสัดแก่เมือง	๘
- ฟื้นฟูบทบาทที่แห่งวัดขึ้นมา ให้ประสานบ้านกับโรงเรียน พหุชุมชนก้าวไปด้วยกัน	๑๑
- สมัยก่อน เณรมาก หลวงตาไม่ค่อยมี สมัยนี้ เณรหมด มีแต่หลวงตา	๑๔
ถ้าบอกว่าไทยเป็นเมืองพุทธ ก็ต้องเลิกเป็นทาสของความไม่รู้	๑๖
- หลักง่าย ๆ ก็ไม่ประสีประสา พัฒนาคนให้มีตนที่พึ่งได้ ไม่ใช่เฝ้ารอผลดลบันดาล	๑๗
- อยู่ร่วมกันโดยมีเมตตา แต่ต้องแก้ปัญหาโดยใช้ปัญญา	๑๙

ภาค ๒ มองคนให้ถึงธรรม(ชาติ)

มนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐด้วยการศึกษา	๒๑
ศักยภาพของมนุษย์ คือจุดเริ่มของพระพุทธศาสนา	๒๓
ชีวิตที่ดี คือชีวิตที่ศึกษา	
เมื่อพัฒนาคนด้วยไตรสิกขา ชีวิตก็ก้าวไปในอริยมรรคา	๒๕
ชีวิตมี ๓ ด้าน การฝึกศึกษาก็ต้องประสานกัน ๓ ส่วน	
พัฒนาคนแบบองค์รวม จึงเป็นเรื่องธรรมชาติของการศึกษา	๒๖
ไตรสิกขา: ระบบการศึกษา ซึ่งพัฒนาชีวิตที่ดำเนินไปทั้งระบบ	๓๑
ระบบแห่งสิกขาเริ่มด้วยจัดปรับพื้นที่ให้พร้อมที่จะทำงานฝึกศึกษา	๓๓
ชีวิตทั้ง ๓ ด้าน การศึกษาทั้ง ๓ ชั้น ประสานพร้อมไปด้วยกัน	๓๖
การศึกษาจะดำเนินไป มีปัจจัยช่วยเกื้อหนุน	๔๓
การศึกษา[ที่สังคม]จัดตั้ง ต้องไม่บดบังการศึกษาที่แท้ของชีวิต	๔๘
ระบบไตรสิกขาเพื่อการพัฒนาอย่างองค์รวมในทุกกิจกรรม	๕๒
ระบบการฝึกของไตรสิกขา ออกผลมาคือวิถีชีวิตแห่งมรรค	๕๔
ปฏิบัติการฝึกศึกษาด้วยสิกขา แล้ววัดผลด้วยภาวนา	๕๖

ชีวิตจะงาม สังคมจะดี ต้องมีการศึกษาที่ไม่ปิด

จริงไหม ที่ว่า ในสังคมไทยทุกวันนี้:

คนชั้นที่สูงขึ้นมา หรือพวกมีระดับขึ้นหน้าในสังคม ก็มัก**อมปลัก**อยู่กับการเสพบริโภค ลุ่มหลงมัวเมาในกาม เอาแต่จะสนุกสนานฟุ้งเพื่อเหิมเห่อบำรุงบำเรอเห็นแก่ตัว ถ้ามีโอกาสมาก ก็ยิ่งกอบโกยเข้าตัว

ส่วนคนชั้นล่างลงไป หรือเหล่าชาวบ้านและคนที่ด้อยหน้าตา ก็มัก**เลื่อนลอย**ไปกับการหวังเพ้อรอมผลดล บันดาล หรือหวังการหยิบยื่นความช่วยเหลือให้จากภายนอก คอยลามาลอยจากการพนันและห่วยเบอร์ วอนไหว้ขอโชคจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แม้กระทั่งขูดเลขห่วยและกราบไหว้สัตว์ พิกลพิการแปลกประหลาด แล้วก็มีชีวิตแบบอยู่ไปวันๆ

แต่เมื่อมองรวมแล้ว ทั้งสองพวก หรือทั้งสังคม คนไทยนี้ อยู่กันไปแบบมองเห็นแค่แคบๆ โกลัๆ เอาแต่ตัว เอาแต่พวก ไม่มีจุดหมายรวมที่จะรวมใจให้มุ่งหน้าก้าวไปอย่างแข็งขันเป็นอันหนึ่งอันเดียว

ถ้าเป็นอย่างนี้จริง ก็เห็นชัดว่า คนไทยมีคุณภาพแค่ไหน สังคมไทยเข้มแข็งหรืออ่อนแอ ถ้ารู้ตัวว่า "แย่" ก็ไม่ควรรอช้า ต้องรีบแก้ไข และแก้ไขให้ถูกหลักถูกวิธี

สำหรับคนพวกที่หนึ่ง ได้พูดถึงในที่อื่นมาแล้วมาก ในที่นี้จะพูดกว้างๆ โดยเน้นที่คนระดับล่างลงไป

แต่ไม่ว่าในระดับไหน เมื่อจะแก้ไข ถ้าหันมาดูทางด้านพระศาสนา วัดและพระสงฆ์ก็มีพันธะตามพระธรรมวินัยอยู่เต็มตัว ที่จะต้องเอาใจใส่ทำหน้าที่โดยไม่ประมาท

ที่นี้ก็มาดูกันว่า วัดและพระสงฆ์นั้น โดยหลักภารกิจดี โดยปฏิบัติการก็ดี ควรจะทำ และได้ทำกิจหน้าที่กันอยู่อย่างไร ที่จะให้เป็นไปตามพระพุทธโอวาทที่ได้ตรัสฝากไว้ให้ปฏิบัติกิจเพื่อประโยชน์สุขแก่พหุชน ให้โลกพ้นยากเข็ญเป็นแดนเกษมศานต์

อย่างน้อยก็ให้รู้กันพอเป็นที่สังเกตไว้

ภาค ๑

มองสังคมให้ถึงคน

- ✧ -

งานพระพุทธศาสนาทั้งหมด
เป็นองค์รวม เพื่อจุดหมายหนึ่งเดียว*

- จัดการปกครองขึ้นมา เพื่อให้การศึกษาได้ผล

การที่เราจัดกิจกรรมอะไรต่างๆ ตลอดจนแม้แต่สร้างวัดถุขึ้นมามากมายนั้น ความจริงสาระสำคัญก็รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียว เข้าหลักที่จะต้องมองให้เห็นระบบสัมพันธ์ว่า งานพระศาสนาทั้งหมดนี้ ที่แท้เป็นเรื่องเดียว

ถ้าเรามองดูวัด จะมองที่พระก่อนก็ได้ พระเป็นตัวละครที่อยู่ในวัด บางทีเรียกว่า ศาสนบุคคล ที่เป็นแกนของพุทธบริษัท พระที่อยู่ในวัด ถ้าว่าโดยสาระที่แท้แล้วมี ๒ คือ ผู้สอน กับ ผู้เรียน บางท่านอาจจะบอกว่า มีผู้ปกครอง เช่น เจ้าอาวาส แต่ที่จริงผู้ปกครองเป็นเพียงผู้มาช่วยจัดสรรดูแลหรือจัดการเพื่อให้การศึกษาดำเนินไปได้ดีเท่านั้นเอง

ในทางพระศาสนานั้น พระพุทธเจ้าทรงตั้งสังฆะขึ้นมา ก็เพื่อเป็นชุมชนที่คนจะได้มาพัฒนาตนด้วยไตรสิกขา จึงมาอยู่กันในวัด การตั้งวัดขึ้นนั้น ก็

* จากหนังสือ *ต้องฟื้นฟูวัด ให้บทบาทพัฒนา สังคมไทยจึงจะก้าวหน้าได้มั่นคง* (สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ จัดพิมพ์ครั้งแรก ต.ค. ๒๕๔๖) หน้า ๑-๑๘ [หนังสือนี้คือคำวิสัยของพระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต) แก่ พล ต.ท. อุดม เจริญ ผู้อำนวยการ พศ. ที่วัดญาณเวศกวัน ต.บางกระพิก อ.สามพราน จ.นครปฐม เมื่อวันที่ ๓ กันยายน ๒๕๔๖]

เพื่อจัดให้มีสภาพแวดล้อม บรรยากาศ ระบบความสัมพันธ์ ที่เอื้อต่อการที่แต่ละท่านแต่ละบุคคล จะได้พัฒนาตนขึ้นมาด้วยการศึกษา ที่เรียกว่า **ไตรสิกขา** คือ ศีล-สมาธิ-ปัญญา เท่านั้นเอง

เมื่อศึกษาไปโดยถูกต้องตามหลักไตรสิกขา ก็เป็นการปฏิบัติที่ทำให้ก้าวไปจนได้เป็นพระอริยบุคคล คือเป็นพระเสขะ จนกระทั่งเป็นพระอรหันต์ ก็จึงเป็นอเสขะจบการศึกษา ถ้ายังไม่ได้เป็นพระอรหันต์ ก็ถือว่ายังต้องศึกษาทั้งนั้น ถึงจะเป็นพระอายุ ๑๐๐ ปี มีพรรษา ๘๐ หรือเฒ่ามากว่านั้น ก็ต้องศึกษา ชีวิตพระเป็นชีวิตของการศึกษาอย่างเดียว ต้องฝึกฝนพัฒนาตนเรื่อยไป

การที่มีการปกครอง เริ่มต้นตั้งแต่บวชเข้ามา พระ**อุปัชฌาย์** ก็คือผู้ที่มาทำหน้าที่ดูแลให้การศึกษาอย่างใกล้ชิด การปกครองก็คือการมาจัดสรรเอื้ออำนวย ทะล่อมให้ผู้เรียนผู้ศึกษานั้น มุ่งแน่วไปในการศึกษา เรียกว่า **จัดสภาพเอื้อต่อการที่จะศึกษาเท่านั้นเอง**

ทีนี้เมื่อมีกิจกรรมการศึกษา ก็มีผู้สอนและผู้เรียน ทั้งที่ตัวผู้สอนเอง ก็เป็นผู้เรียนด้วย จนกว่าจะเป็นพระอรหันต์จึงจะจบ โดยมีพระพุทธเจ้าองค์บรมครูเป็นศูนย์กลาง (พระรูปใดยังไม่เป็นพระอรหันต์ แต่ไม่ศึกษา ก็คือไม่ทำหน้าที่ของพระ!)

เมื่อสอนเมื่อเรียนกันไป ก็เกิดความจำเป็นต้องมีที่อยู่อาศัย กฎก็เกิดขึ้น เพื่อเป็นที่อยู่ของผู้เรียน และผู้สอน นั่นเอง

- **ญาติโยมทำบุญ ต้องให้สมตามพุทธพจน์ว่า “ศึกษาบุญ”**

อีกด้านหนึ่ง ที่มีชาวบ้านญาติโยมมา จุดหมายที่แท้ก็เพื่อรับฟังธรรมคำสอน การทำบุญและกิจกรรมต่างๆ ก็เป็นเรื่องของการที่จะพัฒนาคน โดยจัดเป็นรูปแบบ และวิธีการต่างๆ ที่ขยายออกไปมากมาย แต่เพื่อสาระเดียวกันก็คือ

เพื่อพัฒนาคนให้เจริญขึ้นในการศึกษา ซึ่งในขั้นนี้อาจจะแยกให้ง่ายหน่อยเป็น
 ทาน ศีล ภาวนา ก็ได้ ซึ่งท่านเรียกว่า เป็นการศึกษาบุญ

ตามคาถาที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุญเมว โส สิกขะเยย แปลว่าพึงศึกษา
 บุญ (ทั้งสามอย่าง) นั้นแหละ (ช.อิตติ. ๒๕/๒๓๘/๒๗๐) หมายความว่า ฝึกฝนให้
 คุณความดีหรือคุณสมบัติที่ดีเจริญงอกงามขึ้นในคน

ถ้าจะประกอบขึ้นเป็นศัพท์ก็เรียกว่า บุญศึกษา แต่ภาษาพระเป็นพุทธ
 พจน์ว่า บุญเมว โส สิกขะเยย แสดงว่า บุญ เป็นเรื่องของการศึกษา คือการ
 พัฒนาคุณสมบัติที่ดีขึ้นในคน การจัดกิจกรรมทุกอย่าง เป็นเรื่องของการที่
 จะมาช่วยให้คนนั้นได้ศึกษายิ่งขึ้นๆ ไป เราจะใช้คำว่า พัฒนาคน ฝึกคน อบรมคน
 อะไรก็แล้วแต่ ก็เรื่องเดียวกัน

ต่อมา เมื่อคนมากันมาก จะพึงธรรมที่ไม่มีสถานที่เหมาะสมเพียงพอ
 จึงต้องสร้างอาคารขึ้นมาเป็นศาลา การสร้างอาคารอะไรต่างๆ เหล่านั้น ซึ่งเดี๋ยว
 นี้เป็นงานที่เรียกว่า สาธารณูปการ ก็เป็นเรื่องที่สร้างขึ้นเพื่อจัดสรรเอื้ออำนวย
 ให้เกิดความสะดวกสำหรับกิจกรรมการศึกษา

ญาติโยมมาทำบุญทำกุศล ก็เพื่อจะให้กำลังแก่พระสงฆ์ที่จะได้เล่า
 เรียนศึกษาให้เจริญขึ้นในศีล สมาธิ ปัญญา

ฝ่ายญาติโยมเองมา ก็เพื่อพัฒนาตัวให้เจริญขึ้นใน ทาน ศีล ภาวนา
 ทั้งจิตตภาวนา และปัญญาภาวนา

ถ้าเรามองเรื่องราวและกิจการงานทุกอย่าง ไม่ว่าจะอะไรก็ตาม ในวัด
 ตลอดจนบุคคลและวัตถุสิ่งของทั้งหลาย ให้เห็นให้ถึงจุดหมายที่แท้แล้ว ทุก
 อย่างจะเป็นเรื่องเดียวกันหมด ถ้าเรามองไม่เห็นจุดหมายนี้ ทุกอย่างก็จะ
 กระจัดกระจาย เป็นต่างชิ้นต่างอัน เป็นคนละอย่าง และไปคนละทาง

งานพระศาสนาทุกอย่งนั้น ต้องจับให้ได้ว่า ความหมายและความมุ่ง
 หมายที่เป็น ตัวแท้ของมันอยู่ที่ไหน แล้วมันมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

อย่างไร ถ้ามองอย่างนี้ ก็จะเห็นสิ่งที่ปัจจุบันเขาชอบเรียกว่าองค์กรรวม หรือเป็นบูรณาการ ว่ามันเป็นเรื่องเดียวกันทั้งนั้น

ถ้ามองเป็นเรื่องเดียวกันไม่ได้ ก็เคັงคว้งกระจัดกระจายแน่ เช่นเรื่องก่อสร้าง ก็ไม่รู้จะสร้างไปทำไม แล้วก็เขาไปว่าต้องสร้างให้ใหญ่โต เพื่อโน่นเพื่อนนี้ เดียวก็มาลงที่ตัวตน กลายเป็นเพื่อชื่อเสียง ความยิ่งใหญ่ ฯลฯ เกล็ดไถลไป

แม้แต่ที่ว่าเพื่อศิลปวัฒนธรรม ก็ไม่ใช่จบในตัว แต่ที่แท้ ศิลปวัฒนธรรมนี้แหละ คือตัวหนุนตัวนำใหญ่ของการศึกษาพัฒนาคน

ฉะนั้นจะต้องให้มาเจตตรงนี้ได้ คือให้มาบรรจบเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ที่หลักการและความมุ่งหมาย และให้เห็นว่ามันกระจายออกไปได้อย่างไร

ถ้ามองเห็นระบบความสัมพันธ์ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ การคิดในเรื่องงานก็จะชัดว่า เราทำอะไร คืออะไร เพื่ออะไร แล้วอันนี้ไปโยงกับอันอื่นอย่างไร เรียกว่า ต้องมองทุกอย่างในวัด และในพระศาสนา ให้สัมพันธ์กันหมดเป็นอันหนึ่งอันเดียว

นั่นคือ เพื่อจุดหมายที่ว่า จะทำอะไรให้คนเจริญขึ้นไปเป็นอริยสาวก เป็นอริยชน เป็นอริยบุคคล เป็นพระโสดาบัน สกิทาคามี ฯลฯ เป็นสละ - อสละ เรื่องทั้งหมดก็มีอยู่เท่านี้

ลองขยายความหมายกันดู ที่พระสอนชาวบ้าน การสอนนั้นเราเรียกว่าการเผยแผ่ แต่การสอนที่เป็นการเผยแผ่นั้นก็คือการศึกษานั้นแหละ สอนชาวบ้านก็คือให้การศึกษาแก่ประชาชนในวงกว้างออกไป ความจริงการเผยแผ่ก็เป็นเรื่องการศึกษาทั้งนั้น

รวมแล้วก็เป็นอย่างนั้นว่า ในงานพระศาสนานั้น โดยเนื้อหาสาระแล้ว การศึกษาหรือการศึกษปฏิบัติที่เรียกว่า ไตรสิกขา นี้แหละ เป็นเนื้อแท้

แต่ที่นี้ ทำอย่างไรจะให้การศึกษาระบบไตรสิกขาที่ว่านั้น คือให้ได้ทั้ง ศีล สมาธิ และปัญญา

- หน้าที่ของผู้นำทางสังคม ต้องนำคนเข้ามาหาอมรรค

ที่จริงท่านมีเครื่องช่วยไว้ให้แล้ว ที่จะนำเข้าสู่ไตรสิกขา หรือนำเข้าสู่อมรรค คือองค์ธรรมที่เรียกว่าเป็น**บุพนิมิตของอมรรค** ตรงนี้บางทีเรามองข้าม แล้วก็คิดว่าพระพุทธศาสนาสอนให้เดินไปในอมรรค

แต่ที่จริงตอนแรกคนทั้งหลายนั้นเขายังอยู่นอกอมรรค แล้วก่อนที่จะเดินไปในอมรรค เขาจะมาเข้าอมรรคได้อย่างไร ตอนนั้นเราต้องเอาใจใส่ให้มาก

พระพุทธเจ้าทรงเน้นเรื่อง**บุพนิมิตของอมรรค** และเรื่อง**ปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ** ให้รู้ว่าสัมมาทิฏฐิที่เป็นองค์แรกของอมรรคจะเกิดขึ้นได้อย่างไร มันมีอะไรเกิดขึ้นเฉยๆ ตรงนี้แหละเป็นจุดสำคัญ

หน้าที่ของผู้ดำเนินงานสำหรับสังคมส่วนใหญ่ เป็นหน้าที่ในการชักจูงหรือนำคนมาเข้าสู่อมรรค เพราะคนทั่วไปอาจจะยังไม่ได้เข้ามาที่อมรรค หรือถ้าเขายังอยู่ในขั้นต้น เราก็ต้องให้กำลังเกื้อหนุนเขา เพราะฉะนั้นตัวธรรมที่จะนำเข้าสู่อมรรค จึงสำคัญอย่างยิ่ง

แทนที่จะมัวมองแต่อมรรค ต้องมองไปถึงตัวที่จะนำเข้าสู่อมรรค ที่พระพุทธเจ้าทรงเรียกว่า **บุพนิมิตแห่งอมรรค** คือ ธรรมะข้อที่ว่า เมื่อมันเกิดขึ้นแล้ว ก็แน่ใจได้เลยว่าบุคคลนั้นจะเข้าไปสู่อมรรค หรืออมรรคจะเกิดขึ้นแก่เขาเหมือนอย่างที่เราพุทธองค์ตรัสว่า

เปรียบเทียบกันว่า ก่อนที่พระอาทิตย์จะอุทัย มีแสงอรุณขึ้นมาก่อนหรือปรากฏให้เห็นก่อน ฉะนั้น เมื่ออมรรคจะเกิดขึ้นแก่บุคคลหรือแก่ภิกษุ ก็มีธรรมเช่นกัลยาณมิตตตา คือความมีกัลยาณมิตร ปรากฏเกิดขึ้นมาก่อน ฉะนั้น

ธรรมะประเภทนี้ เราจะต้องเอาใจใส่กันให้มาก เพราะเมื่อคนยังอยู่ห่างไกล เขาไม่รู้จักอมรรค ยังไม่เจออมรรค ยังไม่เข้ามาหาอมรรคเลย เขาจะเดิน

ไปในมรรคได้อย่างไร เหมือนคนเขายังไม่รู้ว่าจะทางอยู่ที่ไหน เริ่มต้นที่ไหน จะให้เขาเดินทางไปได้ได้อย่างไร เพราะฉะนั้น เราจึงต้องพาเขาเข้ามาที่มรรคก่อน

แล้วทั้งหมดนี้เราจะต้องมองว่า ทุกอย่างที่มีอยู่ในพระพุทธศาสนา เป็นส่วนเกื้อหนุน เกื้อกูล เพื่อให้คนเข้าสู่มรรค และเดินไปในมรรค

ถ้าเราทำงานเป็นระบบ เรียกเต็มว่าเป็นระบบความสัมพันธ์ ทุกอย่างจะเป็นไปด้วยดี นี่เป็นแนวคิดประการหนึ่ง คือ การมองให้เห็นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เมื่อมองเห็นจุดรวมของงานพระศาสนา ก็เห็นตัวพระพุทธศาสนาทั้งหมด แล้วการทำงานก็จะชัด

งานที่ต้องเฟื่องและเร่ง คือฟื้นฟูชนบท ที่เป็นส่วนใหญ่ของประเทศไทย

- ไม่ให้ความเสื่อมแบบเมืองไหลเข้าชนบท
แต่ให้ชนบทเป็นสติแก่เมือง

อยากพูดถึงเรื่องเฉพาะกาลเทศะ โดยเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับประเทศไทย

เมื่อสักครู่นี้เป็นการพูดถึงหลักการของพระพุทธศาสนา ที่เป็นเรื่องยืนตัวตั้งแต่ครั้งพุทธกาลมาจนบัดนี้ แต่เมื่อพูดถึงเรื่องของประเทศไทย ก็เป็นเรื่องของกาลเทศะโดยเฉพาะ ซึ่งต้องเน้นเป็นจุดๆ ว่า **เวลานี้เรามีปัญหาอะไร ปัญหาเด่นอยู่ตรงไหน และเราจะต้องทำอะไร**

ประเทศไทยนี้ เมื่อโยงกับภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ สังคมของเรา ก็เป็นสังคมที่ประกอบด้วยชุมชนย่อยๆ มากมาย และชุมชนเหล่านั้นเวลานี้ส่วนใหญ่ก็ยังอยู่ในชนบท ชนบทจึงเป็นฐานสำคัญของประเทศไทย ยิ่งกว่า

นั้น ชุมชนชนบทยังมีความเชื่อมโยงกับวัฒนธรรม กับอดีต กับประวัติศาสตร์มาก ชุมชนเมืองเสียอีกกลับมีภาวะที่เหมือนกับว่า ไม่ชัดเจน แปรปรวน หรือขาดตอน

ในเมื่อชนบทเป็นส่วนที่โยงกับพื้นฐานและภูมิหลังทางวัฒนธรรม รวมทั้งเรื่องของพระพุทธศาสนา แล้วยังเป็นส่วนใหญ่ของประเทศชาติในปัจจุบันด้วย จึงเป็นจุดที่น่าจะเอาใจใส่เป็นพิเศษ

ชนบทน่าเอาใจใส่พิเศษ ทั้งในแง่ของสภาพแวดล้อม ทั้งในแง่ของภาวะที่จำเป็น ทั้งในแง่ที่สำคัญต่อความดำรงอยู่ของประเทศชาติ และทั้งในแง่ที่เป็นจุดล่อแหลม หรือกำลังอยู่ที่ทางสองแพร่ง จะไปตามอย่างสังคมเมืองหรือไม่

เวลานี้ชุมชนในชนบท เป็นส่วนใหญ่ของประเทศ ประเทศของเรานี้ราว ๗๐% ยังถือว่าเป็นชนบท และชนบทเวลานี้ กำลังทรุด

เมืองไทยเรามีปัญหามากอยู่แล้ว เช่น ในเรื่องบริโภคนิยมที่โถมเข้ามา ปัญหาอย่างที่เราพบๆ กันอยู่ หนึ่ง ทำอย่างไรจะป้องกันไม่ให้ความเสื่อมแบบเมืองเข้าไปสู่ชนบท ซึ่งเป็นส่วนใหญ่ของประเทศ

พร้อมกันนั้นก็ สอง ทำอย่างไรจะฟื้นฟูชีวิตที่มีอยู่ในชนบท ให้มีชีวิตและมีกำลังขึ้นมา ถ้าทำได้ นอกจากจะป้องกันชุมชนชนบทไม่ให้เสื่อมทรุดแล้ว ชนบทนั้นจะกลับมาเป็นส่วนช่วยประเทศทั้งประเทศ

แต่เวลานี้ชุมชนในชนบทกำลังอ่อนแอมาก บางทีพูดกันว่า ถึงขั้นแตกสลายแล้ว

เรื่องนี้เริ่มมาตั้งแต่ยุคที่อุตสาหกรรมเฟื่องฟู เด็กๆ ในชนบทเข้ามาเป็นแรงงานในกรุงเทพฯ ปรากฏว่าปัจจุบันนี้ ทั้งหญิงทั้งชาย หนุ่มสาว มาในวิถีของการเคลื่อนย้ายเพื่อเศรษฐกิจ ซึ่งในบางแง่ก็เป็นประโยชน์ต่อชนบท

แต่ในแง่เสีย เมื่อจัดการไม่ดี ก็เกิดผลร้ายมากกว่า

คนที่สามารถเป็นกำลังของชนบท แต่เมื่อเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ กลับกลายเป็นปัญหาของเมือง ถ้าเขาอยู่ในชนบท เขาจะเป็นกำลังสำคัญ เป็นทรัพยากรที่มีค่า เป็นผู้นำของชนบท แต่คนเดียวกันนั้น พอเข้ามากรุงเทพฯ แล้ว เขากลับกลายเป็นคนที่ก่อปัญหาแก่เมือง อย่างนี้ลำบาก

กลายเป็นว่า คนที่จะเป็นชุมกำลังของชนบทนี้ ออกจากชนบท ไปเป็นปัญหาในเมือง แล้วชนบทก็ขาดแคลนทรัพยากรมนุษย์ ขาดแคลนกำลังคนในระดับที่จะเป็นผู้นำ อันนี้คือภาวะอย่างที่ว่า เทียบจะแตกสลาย

ส.ส.บางท่านก็เอามาพูด โดยมีความเห็นตรงกันว่า ชนบทบางถิ่น เทียบจะไม่เหลือคนหนุ่มสาวเลย มีแต่คนแก่เลี้ยงหลาน ส่วนหนุ่มสาวที่เป็นพ่อแม่เด็กมาอยู่ในกรุงเทพฯ มาเป็นแรงงานประมาทกรรมกร อะไรทำนองนี้ แล้วส่งเงินไปให้ และผูกปิ่นโตให้ ปูย่าตายายเลี้ยงหลานไป แล้วก็กินอาหารปิ่นโตนั้นไป

งานการในชนบทก็เหมือนกับถูกทอดทิ้ง การพัฒนาในชนบทก็ไม่มี นอกจากนั้น เมื่อมองโครงสร้างประกอบของชุมชนชนบทก็ล้วนแต่เสื่อมทรุดลงไป

ถ้าชนบททรุด และคนบ้านนอกเข้ามาเป็นปัญหาแก่เมือง คนในเมือง ต้องช่วยเสริมกำลังให้ชนบทฟื้นขึ้นมา ซึ่งจะเป็นการแก้ปัญหาของเมืองเองด้วย

ที่ว่านี้ มิใช่ว่าจะไม่ให้ชาวชนบทเข้ามาทำโชคในเมือง แต่ต้องหาทางบริหาร และจัดการให้เข้ามาในปริมาณที่พอควรพอดี และมีทางพัฒนาคุณภาพ พร้อมกับที่ตัวชนบทเองต้องไม่ถูกทอดทิ้งให้ขาดกำลัง

วัดเป็นทุนเดิมของชุมชน ซึ่งมีอยู่แล้ว ถ้ารู้จักจัดให้ถูก ในฐานะที่เป็นศูนย์รวม และเป็นแหล่งธรรมแหล่งปัญญาของชุมชนนั้น วัดก็จะช่วยแก้ปัญหาและช่วยพัฒนาชนบทได้มากมาย

- ฟืนฟุบบทบาทที่แท้ของวัดขึ้นมา

ให้ประสานบ้านกับโรงเรียน พาชุมชนก้าวไปด้วยกัน

ชุมชนชนบทนั้น เรียกกันมากในวงการศึกษาว่า “บวร” (ประกอบด้วย บ้าน วัด โรงเรียน)

แต่ตอนนั้นก็แยกไปตามๆ กัน บ้านก็แยกแล้ว เพราะว่าพ่อแม่ออกมา ก็ไม่มีกำลัง และพ่อแม่เองก็ไม่มีหลักที่จะรับมือกับสภาพความเจริญสมัยใหม่ ตั้งรับไม่เป็นเลย ได้แค่กลายเป็นเหยื่อของความเจริญปัจจุบันที่เป็นปัญหา

ส่วนโรงเรียนก็มีปัญหาอย่างหนัก อย่างที่ทราบกันอยู่แล้ว แล้วเหลืออะไร ก็เหลือวัด

แต่พอมาดูวัด ปรากฏว่า วัดก็ทรุดอีก

วัดจำนวนมากไม่มีบทบาทต่อชุมชน คนจำนวนมาก โดยเฉพาะเด็กวัยรุ่น มองไม่เห็นความหมายของวัด ถ้าวัดไม่มีบทบาทต่อชุมชน หรือไม่ทำบทบาทที่ควรจะทำแล้ว ก็เป็นอันว่าหมดความหมาย

นี่แหละเป็นภาวะที่ชุมชนแตกสลาย เมื่อชุมชนแตกสลาย สังคมก็แตกสลาย แล้วประเทศชาติก็จะแตกสลายไปด้วย

ตอนนี้เราพูดได้ว่า พระในชนบทกำลังจะหมดบทบาทต่อชุมชน ส่วนที่หมดไปแล้วก็มาก ทำอย่างไรจะให้ฟื้นขึ้นมาได้ ก็ต้องให้พระมีบทบาทที่ถูกต้องต่อชุมชน

ถ้าพระทำบทบาทที่ถูกต้องไม่ได้ ท่านก็ต้องทำบทบาทอื่น เพราะท่านมีชีวิตที่สัมพันธ์กับประชาชน ต้องพึ่งพากันกับประชาชน ฉะนั้นท่านจึงต้องตอบสนองความต้องการของประชาชน เมื่อตอบสนองด้วยบทบาทที่ถูกต้องไม่ได้ ก็เกิดบทบาทที่ไม่ดีขึ้นมา

กลายเป็นว่ามีเรื่องของไสยศาสตร์ เรื่องนอกลู่นอกทางนอกพระศาสนา ก็เจริญกันใหญ่ ถ้าเราไม่สามารถพัฒนาบทบาทที่ถูกต้องได้ ท่านก็ต้องออกไปสู่แนวทางนั้น เพราะท่านต้องอยู่กับชาวบ้าน มันเป็นธรรมดา อย่าไปว่าท่านอย่างเดียวไม่ถูก

เราจะต้องไปฟื้นฟู ฉะนั้นจึงขออย่าว่า เวลาที่ต้องฟื้นฟูชุมชนในชนบทให้ได้ และในการฟื้นฟูชนบท วัดจะต้องเป็นผู้นำ จึงต้องให้พระมีคุณภาพ

ต้องให้พระมีการศึกษาที่ดีและถูกต้อง มีความสามารถ รู้ธรรมวินัยที่จะสอนประชาชนได้ นำประชาชนในทางที่ถูกต้องถูกทาง

เมื่อพระทำบทบาทที่ถูกต้อง ก็ยึดชุมชนอยู่ ยึดพ่อแม่ยึดบ้านไว้ได้ พ่อแม่ก็ส่งต่อไปยังโรงเรียน แล้วโรงเรียนก็มาร่วมมือกับวัด ในการที่จะเอื้อธรรมะ เอื้อศีลธรรม เอื้อความดีความงาม เอื้อการศึกษาการเรียนรู้อะไรต่างๆ แก่ประชาชนในชุมชนนั้น

ถ้าพระมีคุณภาพขึ้นมา ก็สามารถจะร่วมมือกับครูอาจารย์ในวงการศึกษาก็ได้ ถ้าพระไม่มีคุณภาพ ก็ไม่รู้จะไปร่วมมือกับครูได้อย่างไร

เพราะฉะนั้น เวลาที่เราต้องการส่วนใดส่วนหนึ่ง หรือองค์ใดองค์หนึ่งของชุมชนชนบท ให้มีคุณภาพ มีกำลังเข้มแข็ง

แต่ครูปัจจุบันนี้ก็ไม่ใช่เป็นหลักได้เท่าไร นอกจากปัญหาเรื่องความเสื่อมสถานะทางสังคมแล้ว สังคมก็ไม่ค่อยเอาใจใส่ต่อครู

เคยพูดฝากไว้กับหลายท่านว่า เวลาที่ นักการเมืองมักไม่ให้เกียรติแก่ครู ต้องขออภัยนะ ท่านอาจจะไม่รู้ตัว บางทีนักการเมืองเอาครูเป็นคนรับใช้ ซึ่งไม่น่าจะทำ

ในชนบทเดี๋ยวนี้ ครูกลายเป็นคนรับใช้ของนักการเมืองไป ถ้าจะทำให้ถูกต้อง ครูไม่ว่าจะอยู่ในระดับไหนก็แล้วแต่ ต้องถือเป็นครูหมด เมื่อเป็นครู

แล้ว ในสังคมไทยถือเป็นบุคคลที่ควรได้รับการเคารพบูชา อย่างน้อยก็ต้องให้เกียรติ

เพราะฉะนั้น นักการเมืองควรทำเป็นตัวอย่าง ไปถึงชนบท ถ้าเห็นครูต้องให้เกียรติทันที โดยแสดงออกให้ประชาชนเห็น แล้วครูจะรู้สึกภูมิใจในตัวเองขึ้นมา

พร้อมกันนั้น ประชาชนก็จะเห็นความสำคัญของครู ครูพูดอะไรก็มีความหมายขึ้น และครูจะได้ระวังตัวขึ้นด้วย เพราะคนเรานั้น ถ้าตัวเองไม่มีใครเห็นคุณค่า ไม่มีความหมาย ไม่มีเกียรติ ก็ารู้สึกว่าทำอะไรก็ได้ แต่เมื่อได้รับเกียรติแล้วก็จะทำให้ตระหนักระวังตัวเองขึ้นมา

เพราะฉะนั้นจะต้องให้เกียรติครู นักการเมืองต้องแสดงเป็นตัวอย่าง เมื่อเห็นครูต้องให้เกียรติเป็นพิเศษ อย่างนี้เรียกว่าสังคมร่วมมือกัน ก็มีทางที่จะเจริญก้าวหน้าขึ้นมา แต่เวลานี้ครูอยู่ในฐานะลำบากอย่างที่ว่า

นอกจากนั้น ครูก็ไม่ได้อยู่แน่นอนในชุมชนนั้น แต่พระอยู่เป็นหลักเลย เจ้าอาวาสก็อยู่ตลอด ฉะนั้น ถ้าเราพัฒนาพระให้มีคุณภาพดี ๆ พระก็จะเป็นศูนย์กลางและเป็นศูนย์รวม ซึ่งก็เป็นมาก่อนแล้วแต่โบราณ ศูนย์รวมนี้ก็จะทำให้บ้าน วัด โรงเรียน มาประสานกัน เป็นชุมก่าลังของชุมชนนั้น และจะพัฒนาชุมชนให้ไปสู่ความเจริญงอกงามได้อย่างแท้จริง

งานบ้านเมืองด้านอื่นๆ นั้น เขามักถนัดด้านในเมืองในกรุง และเขาก็เน้นกันอยู่ที่นั่นมาก แต่งานพระศาสนาโยงสนิทกับชุมชนชนบท และศาสนาบุคคล คือพระสงฆ์ ก็ถนัดด้านนั้น

ฉะนั้น ต้องเน้นชุมชนชนบทยิ่งกว่าในเมือง ว่าจะต้องฟื้นฟูคุณภาพของพระและบทบาทของพระ ให้พระทำหน้าที่ที่ถูกต้อง ต่อชาวบ้านและต่อชุมชน แล้วเอาวิถีที่ถูกต้องของชนบทมาช่วยเมือง และช่วยทั้งประเทศ

อันนี้เป็นเรื่องใหญ่ เพราะว่าเป็นทางลบ มันก็เหมือนกับว่าแข่งกัน คือ ความเสื่อมกำลังแข่งกับงานของเรา โดยเฉพาะเวลานี้เรื่องพฤติกรรมนอกกลุ่ม นอกทางก็ขยายมากขึ้นทุกที

- สมัยก่อน เนรมาก หลวงตาไม่ค่อยมี

สมัยนี้ เนรมหมด มีแต่หลวงตา

นอกจากขาดพระที่มีคุณภาพแล้ว บางทีขาดพระที่เป็นตัวบุคคล คือ ไม่มีพระอยู่วัด แล้วก็ขาดศาสนทายาทรุ่นใหม่ที่จะมาสืบต่อ คือ ขาดสามเณร เป็นอันว่าขาดหมด ขาดทั้งพระที่จะทำหน้าที่ในปัจจุบัน ขาดทั้งผู้ที่จะมาสืบต่อเบื้องหน้า

เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็เป็นสภาพที่ทั้งเอื้อและเรียกร้องให้มีบุคคลอื่นแทรกเข้ามา อย่างน้อยก็มารักษาวัดไว้ก่อน ก็จึงมีผู้ที่บวชเข้ามาในลักษณะต่างๆ โดยเฉพาะผู้บวชในวัยที่สูงอายุเยอะ จนกระทั่งเวลานี้มีการล้อกันในวงพระสงฆ์ว่า เกิดวัดหลวงชนิดใหม่ โยมคงได้ยินแล้ว

คนก็จะถามว่า วัดหลวงอะไร เอ ไม่เคยได้ยิน วัดหลวงก็มีอยู่เท่าเดิมนี่แหละ ไม่มีประกาศในราชกิจจานุเบกษาหรืออะไรสักชนิดหนึ่งว่า มีวัดหลวงชนิดใหม่ ไปๆ มาๆ ก็ตอบว่า วัดหลวงตา นี่ไง วัดหลวงตากำลังเกิดมากขึ้น

วัดหลวงชนิดใหม่นี้ ในแง่หนึ่งก็เป็นอันตราย เพราะแสดงถึงความเสื่อม เพราะไม่มีพระที่จะอยู่ดูแลวัด ได้แค่มีผู้ที่บวชเข้ามาเมื่อแก่ ถึงแม้ท่านจะมีเจตนาดี ท่านก็ไม่มีความตั้งใจทำอะไร แต่ผู้ที่เจตนาไม่ดีก็มี เช่น หมดทางไปจึงเข้ามาบวชก็มี ได้แต่อาศัยผ้าเหลืองเลี้ยงชีพ

แต่เราต้องมองในแง่ดีด้วย เพราะมีผู้ที่ตั้งใจ อย่างน้อยก็คิดว่า ในวัยนี้เลิกทำงานแล้ว อยากมาหาความสงบ ซึ่งเป็นเจตนาดี แต่ท่านก็ไม่มี

กำลังที่จะเล่าเรียนอะไรได้มาก

อันนี้เป็นสภาพความเป็นจริง คือมีหลวงตามากมาย เป็นสภาพที่มีมา ๑๐-๒๐ ปีแล้ว อาตมภาพไปเจอพระตามวัดในชนบท เห็นท่านอายุ ๖๐, ๗๐ ปี ลองถามดู องค์หนึ่งบอกว่าอายุ ๗๐ ปี แต่ถามพรรษา ได้ความว่าบวชมา ๒-๓ ปี ส่วนอีกองค์หนึ่งอายุ ๖๐ ปี บวชมาได้พรรษาเดียว

ญาติโยมแยกไม่เป็น ก็ไม่รู้ว่พระเหล่านี้เป็นอย่างไร เห็นพระอายุมาก นึกว่าเป็นหลวงพ่อ หลวงปู่แล้ว นี่ก็เข้าใจผิดหมด ที่จริงท่านไม่รู้เรื่องอะไรเลย มีแต่จะพาเขาไปด้วยกัน เพราะฝ่ายพระก็ไม่รู้หลักพระศาสนา เมื่อญาติโยมไปขอโน่นขอนี่ ท่านก็สนองความต้องการไปตามที่พบเห็น บทบาทที่ไม่ถูกต้องที่เขวไปก็เกิดขึ้นมาแพร่หลายกันใหญ่

ฉะนั้นจึงเคยเสนอว่า เมื่อสภาพความเป็นจริงเป็นอย่างนี้แล้ว ก็จะต้องเอาใจใส่เรื่องหลวงตา เพราะเป็นความจริงที่เกิดขึ้นแล้ว และเผชิญหน้าอยู่ถึงแม้ไม่ปรารถนา เราไม่อยากให้มีหลวงตามาก แต่เราต้องคิดว่า เมื่อมีหลวงตามาก เราจะทำอย่างไรกับหลวงตา

จะมีได้ไหม? การจัดกิจกรรมอะไรก็ตาม ที่เป็นการฝึกอบรมหรือการพัฒนาหลวงตา ด้วยวิธีการใดวิธีหนึ่ง อย่างน้อยให้ท่านทำประโยชน์ได้ในระดับหนึ่ง หรือรักษาสัททพาทในระดับหนึ่งให้แก่วัดให้แก่พระศาสนาหรือต่อชุมชน อันนี้เป็นเรื่องที่ต้องคิด

แล้วระยะยาว ก็คือ ทำอย่างไรจะให้มีความเป็นศาสนทายาทสืบต่อพระศาสนา

เรื่องการที่จะมีเด็กมาบวชสามเณร เป็นศาสนทายาท สืบต่อพระศาสนา เป็นเรื่องหลักใหญ่เรื่องหนึ่ง

ตอนที่แล้วมา ทางรัฐบาลได้ปรับระบบการศึกษา ให้เด็กอยู่ในโรงเรียน

ถึง ๑๒ ปี ตอนนั้นก็เห็นท่วงกันว่า นี่จะเป็นการดั่งให้เด็กไม่สามารถมาบวช เพราะว่าเด็กสมัยก่อนนี้ พอจบประถมปีที่ ๔ เมื่อการศึกษาไม่มีโอกาสเสมอภาคจริง ในชนบททางการศึกษามวลชนยังเป็นเพียงอุดมคติ เป็นจุดหมายที่ยังไปไม่ถึง เด็กจบประถมปีที่ ๔ แล้วมาบวชเป็นสามเณรกันมาก ฉะนั้นกำลังในพระศาสนาจึงเหมือนกับว่าได้มาจากผู้ที่ไม่มีความรู้

ถ้าไม่มีทางไปในทางเศรษฐกิจก็ลำบาก เป็นทางเสื่อมมากกว่าดี แต่ถ้าไม่มีทางไปในทางการศึกษาก็กลับดี ขอให้เขาอยากศึกษาเป็นใช้ได้ เมื่อเด็กเหล่านั้นไม่มีทางไปในทางการศึกษาก็มาบวช เป็นทางเจริญงอกงาม

เพราะฉะนั้น ในสมัยก่อน วัดในชนบทเป็นที่รับเด็กที่จบประถมปีที่ ๔ ที่ไม่สามารถไปเรียนในโรงเรียนรัฐบาล ซึ่งมาบวชกันเยอะแยะ ต่อมารัฐขยายระดับการศึกษาขึ้นสู่ประถมปีที่ ๖ แล้วต่อมาประถมปีที่ ๗ แล้วกลับลงมาประถม ๖ อีก พอดีเริ่มเข้ายุคมีแรงงานเด็ก

ตอนนั้นเริ่มเกิดปัญหา เด็กหมดวัด ไม่มาบวชเป็นสามเณร เพราะเข้ามาเป็นแรงงานในกรุงเทพฯ เสียหมด

นั่นคือเรื่องเก่า พอถึงตอนนี้ก็เกรงว่าเมื่อมีการศึกษา ๑๒ ปี เด็กต้องอยู่ในโรงเรียนนานขึ้น โตขึ้นแล้วเลยไม่บวช

แต่ตอนนี้ทราบจากโยมทางภาคอีสานบางจังหวัดเป็นนิมิตดีว่า เด็กมาบวชมาเรียนกันในเพศเป็นสามเณรนี้ กลับเพิ่มขึ้นบ้างเป็นบางถิ่น

ที่ว่าเป็นนิมิตดีมีสามเณรบวชมาก คือจะมีศาสนทายาท เราจะต้องเอาใจใส่เอาใจช่วยว่า จะทำอะไรให้สามเณรเหล่านี้มีการศึกษาที่ดี นี่เป็นเรื่องของการสร้างศาสนทายาท แม้ว่าการจะมีเด็กมาบวชสามเณรเป็นศาสนทายาท เป็นเรื่องยาวที่ต้องทำกันอีกนาน

แต่มีเรื่องชั่วคราวอันหนึ่งที่มาช่วยผ่อน คือเด็กที่อยู่ในโรงเรียนต่างๆ

ซึ่งทางพระไปเอื้อได้คือ การบวชสามเณรภาคฤดูร้อน ซึ่งขณะนี้กำลังแพร่หลายขยายมาก

บางวัดได้สามเณรที่บวชภาคฤดูร้อนนี้แหละมาเป็นศาสนทายาท เช่น วัดพยุคนาราม จังหวัดสุพรรณบุรี จัดบวชสามเณรภาคฤดูร้อนทุกปี ญาติโยมประชาชนก็หนุนเต็มที่ บาทเรียนกันเป็นเดือน สามเณรหลายองค์ไม่สึกก็เรียนต่อ ปรากฏว่าจบประโยค ๔ หลายองค์แล้ว

นี่เป็นวิถีทางหนึ่งที่จะช่วยสร้างศาสนทายาท แม้จะสึกไปก็ไม่เป็นไร ทางพระศาสนาก็ได้เอื้อต่อสังคม ช่วยให้เด็กได้เรียนรู้ธรรมะ มีศีลธรรม มีคุณความดี อยู่ในทางที่ถูกต้อง

อันนี้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกันไปหมด แต่ทั้งนี้ก็เป็นเรื่องของการเน้นชุมชนชนบทนั่นเอง ซึ่งก็คือชุมชนทั้งหลายทั่วไปของประเทศไทย

ถ้าบอกว่าไทยเป็นเมืองพุทธ

ก็ต้องเลิกเป็นทาสของความไม่รู้

- หลักง่าย ๆ ก็ไม่ประสีประสา

พัฒนาคนให้มันดีที่พึ่งได้ ไม่ใช่มีมารอบคดลบนินทา

นอกจากนี้ ก็มีเรื่องที่ว่า ทำอย่างไรจะให้ประชาชนแยกได้ว่า อะไรเป็นพุทธศาสนา อะไรไม่ใช่พุทธศาสนา

เรื่องนี้ก็เห็นกันอยู่แล้วว่า ประชาชนส่วนใหญ่ไม่รู้ไม่เข้าใจพระพุทธศาสนา อะไรเป็นพุทธ อะไรไม่ใช่พุทธ คนทั่วไปมักเขว หรือไม่ก็เลื่อนลอย แล้วก็ไม่มีอะไรเหนี่ยวรั้ง และเพราะความอ่อนแอ และการขาดโอกาส ก็เลยออกไปสู่วิถีทางของการพึ่งพาอำนาจภายนอก กลายเป็นทาสของลัทธิหวังผล

ดลบันดาลกันมาก

ดังจะเห็นว่า พอมีอะไรแปลกประหลาดนิดหน่อย เช่นลัทธิเกิดมา
พิการรูปร่างแปลกประหลาด ก็ไปขอหวย ต้นไม้แปลกประหลาด ก็ไปขูด
เลขหยกกัน อะไรทำนองนี้ อันนี้จะต้องชัดว่า อะไรเป็นพุทธ-อะไรไม่ใช่พุทธ

ถึงแม้ชาวบ้านจะยังไปทำอยู่ ก็ต้องให้รู้ว่อย่างนั้นไม่ใช่พุทธ ต้องชัด
อย่างนี้ ไม่ใช่ว่าจะต้องไม่ทำพร้อมกับรู้ ตอนแรกต้องรู้จักอยู่แล้วต่อไปไม่ทำ
อันนี้เป็นเรื่องที่เสียหายแก่พระศาสนามาก แสดงถึงความไม่รู้เรื่องรู้ราว แสดง
ว่าชาวพุทธไม่ประสีประสาเกี่ยวกับเรื่องของพระพุทธรูปศาสนา

เคยเห็นในหนังสือพิมพ์ลงข่าว ครั้งหนึ่งมีเรื่องต้นไม้ประหลาดอะไร
ทำนองนี้ อยู่ในถิ่นที่คนส่วนมากเป็นมุสลิม ผู้สื่อข่าวหนังสือพิมพ์เข้าไปหา
คนมุสลิมให้ข่าวว่า ที่นั่น แถบนั้น มีคนเข้ามาเยอะเหมือนกัน มาขูดเลขขอ
หวย อะไรทำนองนี้ แต่ไม่ใช่ชาวมุสลิมหรอก เพราะชาวมุสลิมไม่มีการทำ
อย่างนั้น มองความหมายไปได้ทำนองว่า คนพุทธจึงจะทำอย่างนี้ นี่แหละไม่
ไหวแล้ว ชาวพุทธไม่รู้ว่ทำอะไรเป็นพุทธ แล้วทำให้ผู้อื่นเข้าใจว่า พวกพุทธ
เป็นอย่างนี้ คือไปขูดเลขหยกกันเป็นชาวพุทธ

เพราะฉะนั้น อย่างน้อยก็ให้แยกได้ว่าอะไรเป็นพุทธ-อะไรไม่เป็นพุทธ
และเราจะต้องชัดว่า จะเอาอย่างไรกับเรื่องการบนบานศาลกล่าว **ลัทธิหวังผล**
ดลบันดาล การพึ่งพาอำนาจภายนอก การไม่เพียรพยายามทำให้สำเร็จด้วย
เรี่ยวแรงกำลังของตน ตามหลักของพระศาสนาที่จะนำไปสู่การพึ่งตนได้

การที่จะมีเรี่ยวแรงกำลังของตนได้ ก็ต้องพัฒนาคน ถ้าคนต้องการ
พึ่งตนเอง หรือต้องการมีเรี่ยวแรงกำลังที่จะทำได้เอง มันก็จะเรียกร้องเองให้
ต้องพัฒนาตน แต่นั่นคนของเราไม่มีแนวคิด ไม่มีเป้าหมาย ไม่มีทิศทาง อยู่กัน
แคว้นคว้างเลื่อนลอย อันนี้เป็นเรื่องใหญ่ ที่เรียกว่า**งานหลักของพระศาสนา**

แกนของเรื่องก็คือว่า ในเรื่องตัวการศึกษาแท้ๆ จะเอาอย่างไร จะหนุนกันอย่างไร ให้การศึกษาของพระดำเนินไปได้ด้วยดี ทั้งในแบบและนอกแบบ หรือทั้งทางการและไม่เป็นทางการ

- อยู่ร่วมกันโดยมีเมตตา แต่ต้องแก้ปัญหาโดยใช้ปัญญา

เรื่องต่อไปที่มีความสำคัญไม่น้อยคือ **ท่าทีและความสัมพันธ์กับต่างศาสนา** เพราะว่าเวลานี้ความสัมพันธ์กับต่างศาสนาจะต้องมากขึ้น ซึ่งก้าวไกลไปถึงระดับระหว่างประเทศด้วย ที่ว่าโลกไร้พรมแดน

ในทางพระพุทธศาสนา หลักการบอกว่าจะต้องมี ๒ อย่างไปพร้อมกัน คือ **ปัญญา** กับ **เมตตา** เรื่องนี้ถ้าเราแยกไม่ออกก็จะสับสน

ปัญญา คือเรื่องการเรียนรู้เข้าใจความจริง ความรู้ต้องเป็นความรู้ แต่พร้อมกันนั้นเรามีเจตนาที่ดีเป็น**เมตตา** การที่พูดให้ความรู้กัน ก็ด้วยความหวังดี ไม่ใช่เพื่อจะมาขัดแย้ง จะแค้นเคือง หรือจะทำร้ายกัน

เราต้องให้ความรู้เพื่อแก้ปัญหา ด้วยเจตนาที่ดีมี**เมตตา** คือปรารถนาดี จะแก้ปัญหาด้วยการ**สร้างสรรค์** ให้เกิดความสงบสุขร่มเย็น อยู่กันด้วยดี แต่เรื่องรู้ก็ต้องรู้ ไม่ใช่ว่าปล่อยไม่ให้อารู้แล้วบอกว่าพูดไม่ได้ ถ้าพูดไปจะเสียกลายเป็นแสดงว่ามีความขัดแย้งอะไรต่างๆ ซึ่งเป็นความตึงเครียดไปเอง ต้องแยกให้ไต่ระหว่าง**ความรู้** กับ**ความรู้สึกละ**

เพราะฉะนั้นต้องทำทั้ง ๒ อย่าง เพียงแต่ต้องทำด้วยท่าทีที่ถูกต้อง คือ **ท่าทีแห่งเมตตา โดยมีเจตนาที่เป็นเมตตา** หมายความว่าความมุ่งหมายเป็น**เมตตา** คือ **ปรารถนาความดีงาม ความอยู่ร่วมกันด้วยไมตรี มีสันติสุข**

แต่เรื่องที่เป็น**ความรู้** ต้องรู้ เพราะเป็นเรื่องของปัญญา ถ้าไม่มี**ปัญญา** ก็แก้ไขปัญหไม่ได้ คนที่มี**เมตตา**อย่างเดียว ก็อาจจะตายอย่างเดียว

คือถึงจะมีเมตตา แต่ถ้าไม่ก็เป็นโมหะ คนมีเมตตา แต่ใจก็ไม่ไ่รอด

สิ่งที่จะทำให้ดำเนินการได้สำเร็จ คือ ปัญญา ฉะนั้น เพื่อสนองจุดหมายของเมตตา ก็ต้องมีปัญญาที่จะดำเนินการ ต้องรู้ต้องเข้าใจ เช่นว่าเรื่องนี้ มีภูมิหลังเป็นมาอย่างไร

อย่างเรื่องประวัติศาสตร์นี้ เราไม่ได้เล่าเพื่อให้แค้นเคืองหรือขัดแย้งกัน แต่เป็นสิ่งที่ต้องรู้ เพราะความจริงก็เป็นความจริง ทั้งที่ประวัติศาสตร์เป็นมาอย่างนั้น ถ้ามคนไทยส่วนมากไม่รู้เรื่อง ว่าระหว่างศาสนามีความเป็นมาอย่างไรในอดีต

ถ้าพูดตามหลักพุทธคุณ ก็ว่า ปัญญา กับ กรุณา ต้องให้ครบคู่ ถ้าไม่มีปัญญา ก็กรุณาไม่ได้จริง และกรุณาไม่สำเร็จ

ฉะนั้น ต้องตั้งหลักไว้ก่อนเลยว่า เราต้องมีท่าทีที่ชัดเจนในเรื่องนี้ จะได้วางแผนในการสัมพันธ์ได้ถูกต้อง เพราะความใจกว้าง ไม่ใช่การเอาใจกัน แต่ความใจกว้าง คืออยู่กันด้วยเมตตา โดยสามารถยอมรับความจริง คนใจแคบ คือคนที่จะเอาตามความต้องการ โดยไม่ยอมรับความจริงหรือหลักการ

ต้องเอาทั้งปัญญาและเมตตา เมตตาก็คือใจเรารัก แต่ปัญญาต้องรู้ และต้องรู้ให้ชัดที่สุด คนที่ไม่รู้ชัด แก้ปัญหาไม่ได้

ทั้งหมดที่ว่ามานี้จะเกิดเป็นผลขึ้นมาได้ ต้องมีการพัฒนาคนด้วยการศึกษาแท้ที่ถูกต้อง ที่คนถือเอาการพัฒนาตนเป็นสาระสำคัญแห่งการมีชีวิตของเขา และอันนี้แหละคือชีวิตและงานที่แท้ของพระสงฆ์ แล้วก็เป็นเนื้อแท้ของการสืบและสืบทอดพระพุทธศาสนา เพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชน และแก่โลก

จึงจำเป็นต้องรู้จักระบบวิธีในการพัฒนาคน-พัฒนาตน ที่เรียกว่า ไตรสิกขานั้น

ภาค ๒

มองคนให้ถึงธรรม(ชาติ)

- ❁ -

มนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐด้วยการศึกษา^{*}

ธรรมชาติพิเศษที่เป็นส่วนเฉพาะของมนุษย์ คือ เป็น สัตว์ที่ฝึกได้ จะพูดว่า เป็นสัตว์ที่พัฒนาได้ เป็นสัตว์ที่ศึกษาได้ หรือ เป็นสัตว์ที่เรียนรู้ได้ ก็มีความหมายอย่างเดียวกัน

จะเรียกว่าเป็นสัตว์พิเศษก็ได้ คือแตกต่างจากสัตว์อื่น ในแง่ที่ว่าสัตว์อื่น ฝึกไม่ได้ หรือฝึกแทบไม่ได้ แต่มนุษย์นั้นฝึกได้ และพร้อมกันนั้นก็ เป็น สัตว์ที่ต้องฝึกด้วย

พูดสั้นๆ ว่า **มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และต้องฝึก**

สัตว์อื่นแทบไม่ต้องฝึก เพราะมันอยู่ได้ด้วยสัญชาตญาณ เกิดมาแล้ว เรียนรู้จากพ่อแม่นิดหน่อย ไม่นานเลย มันก็อยู่รอดได้ อย่างลูกวัวคลอด ออกมาสักครู่หนึ่ง ก็ลุกขึ้นเดินได้ ไปกับแม่แล้ว ลูกห่านออกจากไข่เช้าวัน นั้น พอสายหน่อยก็วิ่งตามแม่ลงไปในสระน้ำ วิ่งได้ วายน้ำได้ หากินตามพ่อ แม่ของมันได้ แต่มันเรียนรู้ได้นิดเดียว แค่พอกินอาหาร เป็นต้น แล้วก็อยู่ ด้วยสัญชาตญาณไปจนตลอดชีวิต เกิดมาอย่างไรก็ตายไปอย่างนั้น หมุนเวียน กันต่อไป ไม่สามารถสร้างโลกของมันต่างหากจากโลกของธรรมชาติ

^{*} เนื้อหาแต่เนิ่นไปจนจบหนังสือนี้ คัดจาก "บทเพิ่มเติม: ชีวิตที่เป็นอยู่ดี ด้วยมีการศึกษาทั้ง ๓ ที่ทำให้พัฒนาครบ ๔ (มรรคมีองค์ ๔ ← ศึกษา ๓ → ภาวนา ๔)" ในหนังสือ พุทธธรรม ฉบับเดิม (พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, ส.ศ. ๒๕๔๔) หน้า ๓๔๓-๓๔๔

แต่มนุษย์นี้ต้องฝึก ต้องเรียนรู้ ถ้าไม่ฝึก ไม่เรียนรู้ ก็อยู่ไม่ได้ ไม่ต้องพูดถึงว่าจะอยู่ดี แม้แต่รอดก็อยู่ไม่ได้ มนุษย์จึงต้องอยู่กับพ่อแม่หรือผู้เลี้ยงเป็นเวลานานับสิบปี ระหว่างนี้ก็ต้องฝึกต้องหัดต้องเรียนรู้ไป แม่แต่กิน นั่ง นอน ขับถ่าย เดิน พุด ทุกอย่างต้องฝึกทั้งนั้น มองในแง่หนึ่งเหมือนเป็นสัตว์ที่ด้อย

แต่เมื่อมองในแง่บวก ว่า ฝึกได้ เรียนรู้ได้ ก็กลายเป็นแง่เด่น คือ พอฝึก เริ่มเรียนรู้แล้ว คราวนี้มนุษย์ก็เดินหน้า มีปัญญาเพิ่มพูนขึ้น พุดได้ สื่อสารได้ มีความคิดสร้างสรรค์ ประดิษฐ์อะไรๆ ได้ มีความเจริญทั้งในทางนามธรรม และทางวัตถุธรรม สามารถพัฒนาโลกของวัตถุ เกิดเทคโนโลยีต่างๆ มีศิลปวิทยาการ เกิดเป็นวัฒนธรรม อารยธรรม จนกระทั่งเกิดเป็นโลกของมนุษย์ซ้อนขึ้นมา ท่ามกลางโลกของธรรมชาติ

สัตว์อื่นอย่างดี ที่ฝึกพิเศษได้บ้าง เช่น ช้าง ม้า ลิง เป็นต้น ก็

๑. ฝึกตัวเองไม่ได้ ต้องให้มนุษย์ฝึกให้

๒. แม้มนุษย์จะฝึกให้ ก็ฝึกได้ในขอบเขตจำกัด

แต่มนุษย์ฝึกตัวเองได้ และฝึกได้แทบไม่มีที่สิ้นสุด

การฝึกศึกษาพัฒนาตน จึงทำให้มนุษย์กลายเป็นสัตว์ที่ประเสริฐเลิศสูงสุด ซึ่งเป็นความเลิศประเสริฐที่สัตว์ทั้งหลายอื่นไม่มี

หลักความจริงนี้สอนว่า มนุษย์มิใช่จะประเสริฐขึ้นมาเองลอยๆ แต่ประเสริฐได้ด้วยการฝึก ถ้าไม่ฝึกแล้วจะด้อยกว่าสัตว์ดิรัจฉาน จะต่ำทรามยิ่งกว่า หรือไม่ก็ทำอะไรไม่เป็นเลย แม้จะอยู่รอดก็ไม่ได้

ความดีเลิศประเสริฐของมนุษย์นั้น จึงอยู่ที่การเรียนรู้ฝึกศึกษาพัฒนาตนขึ้นไป มนุษย์จะเอาดีไม่ได้ ถ้าไม่มีการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตน เพราะฉะนั้น จึงต้องพูดให้เต็มว่า

“มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐด้วยการฝึก”

ไม่ควรพูดคำว่า มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ ซึ่งเป็นการพูดที่ตกหล่นบกพร่อง เพราะวามมนุษย์นี้ ต้องฝึกจึงจะประเสริฐ ถ้าไม่ฝึก ก็ไม่ประเสริฐ

คำว่า “ฝึก” นี้ พูดตามคำหลักแท้ๆ คือ สึกขา หรือศึกษา ถ้าพูดอย่างสมัยใหม่ ก็ได้แก่คำว่า เรียนรู้และพัฒนา พูดรวมๆ กันไปว่า เรียนรู้ ฝึกหัดพัฒนา หรือเรียนรู้ฝึกศึกษาพัฒนา

ศักยภาพของมนุษย์ คือจุดเริ่มของพระพุทธศาสนา

ความจริงแห่งธรรมชาติของมนุษย์ในข้อที่ว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ นี้ พระพุทธศาสนาถือเป็นหลักสำคัญ ซึ่งสัมพันธ์กับความเป็นพระศาสดา และการทรงทำหน้าที่ของพระพุทธเจ้า ดังที่ได้เน้นไว้ในพุทธคุณบทที่ว่า

อนุตโตโร ปุริสทมมสารถิ สดถา เทวมนุสฺसानิ

“เป็นสารถีฝึกคนที่ควรฝึก ผู้ยอดเยี่ยม เป็นศาสดา

ของเทวะและมนุษย์ทั้งหลาย”

[ม.ญ. ๑๒/๓๕/๖๗]

มีพุทธพจน์มากมาย ที่เน้นย้ำหลักการฝึกฝนพัฒนาตนของมนุษย์ และเราเตือน พร้อมทั้งส่งเสริมกำลังใจ ให้ทุกคนมุ่งมั่นในการฝึกศึกษาพัฒนาตนจนถึงที่สุด เช่น

วรมสฺสตรา ทนฺตา อาชานียา จ สิทฺธา

กุญฺจรา จ มหานาคา อตฺตทนฺโต ตโต วร

“อัสตร สินธพ อาชาไนย กุญฺชร และช้างหลวง ฝึกแล้วล้วนดีเลิศ แต่คนที่ฝึกตนแล้วประเสริฐกว่า(ทั้งหมด)นั้น”

[ขุ.ธ. ๒๕/๓๓/๕๗]

ทนฺโต เสฏฺโฐ มนุสฺสเสสุ.

“ในหมู่มนุษย์ ผู้ประเสริฐสุด คือคนที่ฝึกแล้ว”

[ขุ.ธ. ๒๕/๓๓/๕๗]

วิชาชาจรณสมปนโน โส เสฏโฐ เทวमानุส.

“ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจริยะ เป็นผู้ประเสริฐสุด ทั้งในหมู่มนุษย์
และมวลเทวา” [ส.นิ. ๑๖/๗๒๔/๓๓๑]

อตตนา หิ อตตโน นาโถ โก หิ นาโถ ปโร ลียา

อตตนา หิ สุทนต์น นาทํ ลภติ ทูลลภํ

“ตนแลเป็นที่พึ่งของตน แท้จริงนั้น คนอื่นใครเล่าจะเป็นที่พึ่งได้ มี
ตนที่ฝึกดีแล้วนั้นแหละ คือได้ที่พึ่งซึ่งหาได้ยาก” [ขุ.ธ. ๒๔/๒๒/๓๖]

มนุสฺสสฺสฏฺถํ สมพุทฺธํ อตฺตทนต์ํ สสมาหิตํ ...

เทวาปิ ตํ นมสฺสนฺติ

“พระสัมพุทธเจ้า ทั้งที่เป็นมนุษย์นี้แหละ แต่ทรงฝึกพระองค์แล้ว มีพระ
หฤทัยซึ่งอบรมถึงที่แล้ว แม้เทพทั้งหลายก็น้อมนมัสการ” [อญ.ปญจก. ๒๒/๓๑๔/๓๘๖]

คาถานี้เป็นการให้กำลังใจแก่นมนุษย์ว่า มนุษย์ที่ฝึกแล้วนั้น เลิศ
ประเสริฐ จนกระทั่งแม้แต่เทวดาและพรหมก็น้อมนมัสการ

ความหมายที่ต้องการในที่นี้ ก็คือ การมองมนุษย์ว่าเป็นสัตว์ที่ฝึกได้
และมีความสามารถในการฝึกตัวเองได้จนถึงที่สุด แต่ต้องฝึกจึงจะเป็นอย่าง
นั้นได้ และกระตุ้นเตือนให้เกิดจิตสำนึกตระหนักในการที่จะต้องปฏิบัติตาม
หลักแห่งการศึกษาฝึกฝนพัฒนาตนนั้น

ถ้าใช้คำศัพท์สมัยปัจจุบัน ก็พูดว่า มนุษย์มีศักยภาพสูง มีความ
สมารถที่จะฝึกศึกษาพัฒนาตนได้จนถึงขั้นเป็นพุทธะ

ศักยภาพนี้เรียกว่า โพรธิ ซึ่งแสดงว่าจุดเน้นอยู่ที่ปัญญา เพราะโพรธิ

* *ทันทะ* มาจาก *ทมะ* ที่แปลว่า การฝึก ซึ่งเป็นอีกคำหนึ่งที่ใช้แทนสิกขาได้ [*ทันทะ* คือคนที่ฝึกหรือศึกษาแล้ว ถ้าเป็นคนผู้ที่จะต้องได้รับการฝึก ก็เป็น *ทัมมะ* (อย่างในบทพุทฺธคุณที่ยกมาให้ดูข้างต้น)]

นั้น แปลว่า ปัญญาตรัสรู้ คือปัญญาที่ทำให้มนุษย์กลายเป็นพุทธะ

ในการศึกษาตามหลักพุทธศาสนาหรือการปฏิบัติธรรมนั้น สิ่งสำคัญที่
จะต้องมีเป็นจุดเริ่มต้น คือ ความเชื่อในโพธิ์นี้ ที่เรียกว่า โพธิศรัทธา ซึ่งถือ
ว่าเป็นศรัทธาพื้นฐาน

เมื่อมนุษย์เชื่อในปัญญาที่ทำให้มนุษย์เป็นพุทธะได้แล้ว เขาก็พร้อมที่
จะศึกษาฝึกฝนพัฒนาตนต่อไป

ตามที่กล่าวมานี้จะเห็นว่า คำว่า โพธิ์ นั้น ให้จุดเน้นทั้งในด้านของศักยภาพ
ที่มนุษย์ฝึกได้จนถึงที่สุด และในด้านของปัญญา ให้เห็นว่าแก่นนำของ
การฝึกศึกษาพัฒนานั้นอยู่ที่ปัญญา และศักยภาพสูงสุดก็แสดงออกที่
ปัญญา เพราะตัวแทนหรือจุดศูนย์รวมของการพัฒนาอยู่ที่ปัญญา

เพื่อจะให้โพธิ์นี้ปรากฏขึ้นมา ทำบุคคลให้กลายเป็นพุทธะ เราจึงต้อง
มีกระบวนการฝึกหรือพัฒนาคน ที่เรียกว่าสิกขา ซึ่งก็คือ การศึกษา

สิกขา คือกระบวนการการศึกษา ที่ฝึกหรือพัฒนามนุษย์ ให้โพธิ์
ปรากฏขึ้น จนในที่สุดทำให้มนุษย์นั้นกลายเป็นพุทธะ

ชีวิตที่ดี คือชีวิตที่ศึกษา

เมื่อพัฒนาคนด้วยไตรสิกขา ชีวิตก็ก้าวไปในอริยมรรคา

ชีวิตนั้นเป็นอันเดียวกันกับการศึกษา เพราะชีวิตคือการเป็นอยู่ และ
การที่ชีวิตเป็นอยู่ดำเนินไป ก็คือการที่ต้องเคลื่อนไหว พบประสบการณ์ใหม่ๆ
และเจอสถานการณ์ใหม่ๆ ซึ่งจะต้องรู้จัก ต้องเข้าใจ ต้องคิด ต้องปฏิบัติ
หรือจัดการอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหาทางแก้ไขปัญหาให้ผ่านรอดหรือลุล่วง
ไป ทำให้ต้องมีการเรียนรู้ มีการพิจารณาแก้ปัญหาตลอดเวลา ทั้งหมดนี้พูด
สั้นๆ ก็คือสิกขา หรือการศึกษา

ดังนั้น เมื่อยังมีชีวิตอยู่ ถ้าจะเป็นอยู่ได้หรือจะเป็นอยู่ให้ดี ก็ต้องศึกษาหรือศึกษาตลอดเวลา พูดได้ว่า **ชีวิตคือการศึกษา** หรือ ชีวิตที่ดีคือชีวิตที่มีการศึกษา มีการเรียนรู้ หรือมีการฝึกฝนพัฒนาไปด้วย

การศึกษาตลอดชีวิตในความหมายที่แท้ คืออย่างนี้ ถ้าจะพูดให้หนักแน่น ก็ต้องว่า “ชีวิต คือการศึกษา”

พูดอีกอย่างหนึ่งว่า การดำเนินชีวิตที่ดี จะเป็นชีวิตแห่งศึกษาไปในตัว ชีวิตขาดการศึกษาไม่ได้ ถ้าขาดการศึกษาก็ไม่เป็นชีวิตที่ดี ที่จะอยู่ได้อย่างดี หรือแม้แต่จะอยู่ให้รอดไปได้

ตรงนี้เป็นการประสานเป็นอันเดียวกัน ระหว่าง การศึกษาพัฒนามนุษย์ หรือการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาคน ที่เรียกว่าศึกษา กับ การดำเนินชีวิตที่ดีของมนุษย์ ที่เรียกว่ามรรค คือการดำเนินชีวิตชนิดที่มีการศึกษาพัฒนาชีวิตไปด้วยในตัว จึงจะเป็นชีวิตที่ดี

ศึกษา ก็คือการพัฒนาตัวเองของมนุษย์ ให้ดำเนินชีวิตได้ดีงามถูกต้อง ทำให้มีวิถีชีวิตที่เป็น**มรรค**

ส่วน **มรรค** ก็คือทางดำเนินชีวิต หรือวิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงามของมนุษย์ ซึ่งเป็นวิถีชีวิตแห่งการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตนคือ**ศึกษา**

มรรค กับ ศึกษา จึงประสานเป็นอันเดียวกัน

จึงให้ความหมายได้ว่า **ศึกษา/การศึกษา** คือการเรียนรู้ที่จะให้สามารถเป็นอยู่ได้อย่างดี หรือฝึกให้สามารถมีชีวิตที่ดี

เป็นอันว่า **ชีวิตคือการศึกษานี้** เป็นของแน่นอน แต่ปัญหาอยู่ที่ว่าเราจะศึกษาเป็นหรือไม่ ถ้าคนไม่รู้จักศึกษา ก็มีชีวิตเปล่าๆ หมายความว่า พบประสบการณ์ใหม่ๆ ก็ไม่ได้อะไร เจอสถานการณ์ใหม่ๆ ก็ไม่รู้จะปฏิบัติอย่างไรให้ถูกต้อง ไม่มีการเรียนรู้ ไม่มีการพัฒนา ไม่มีการแก้ปัญหา เป็นชีวิตที่

เลื่อนลอย เป็นชีวิตที่ไม่ดี ไม่มีการศึกษา ทางธรรมเรียกว่า “พาล” แปลว่ามีชีวิตอยู่เพียงแค่ว่าด้วยลมหายใจเข้าออก

เพราะมองความจริงอย่างนี้ ทางธรรมจึงจัดไว้ให้การศึกษา กับชีวิตที่ดี เป็นเรื่องเดียวกัน หรือต้องไปด้วยกัน

ท่านถือว่า ชีวิตนี้เหมือนกับการเดินทางก้าวไปๆ และในการเดินทางนั้นก็พบอะไรใหม่ๆ อยู่เรื่อย จึงเรียกว่า “มรรค” หรือ “ปฏิบัติ” แปลว่า ทางดำเนินชีวิต หรือเรียกว่า “จริย/จริยะ” แปลว่า การดำเนินชีวิต

มรรค หรือ ปฏิบัติ จะเป็นทางดำเนินชีวิต หรือวิถีชีวิตที่ดี จริยะจะเป็นการดำเนินชีวิตที่ดี ก็ต้องมีสิกขา คือการศึกษา เรียนรู้ และพัฒนาตนเองตลอดเวลา ดังกล่าวแล้ว

มรรคที่ถูกต้อง เรียกว่า “อริยมรรค” (มรรคอันประเสริฐ หรือทางดำเนินชีวิตที่ประเสริฐ) ก็เป็นจริยะที่ดี เรียกว่า “พรหมจริยะ” (จริยะอย่างประเสริฐ หรือการดำเนินชีวิตที่ประเสริฐ) ซึ่งก็คือมรรค และจริยะ ที่เกิดจากสิกขา หรือประกอบด้วยสิกขา

สิกขา ที่จะให้เกิดมรรค หรือจริยะอันประเสริฐ คือสิกขาที่เป็นการฝึกฝนพัฒนาคนครบทั้ง ๓ ด้านของชีวิต ซึ่งเรียกว่า ไตรสิกขา แปลว่า การศึกษาทั้ง ๓ ที่จะกล่าวต่อไป

ชีวิตมี ๓ ด้าน การฝึกศึกษาก็ต้องประสานกัน ๓ ส่วน

พัฒนาคนแบบองค์รวม จึงเป็นเรื่องธรรมชาติของการศึกษา

ชีวิต และการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้น แยกได้เป็น ๓ ด้าน คือ

๑. **ด้านสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม** การดำเนินชีวิตต้องติดต่อสื่อสารสัมพันธ์กับโลก หรือสิ่งแวดล้อมนอกตัว โดยใช้

ก) ทวาร/ช่องทางรับรู้และเสพความรู้สึก* ที่เรียกว่า อินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย (รวม ใจ ด้วยเป็น ๖)

ข) ทวาร/ช่องทางทำกรรม** คือ กาย วาจา โดย ทำ และพูด (รวม ใจ-คิด ด้วยเป็น ๓)

สิ่งแวดล่อมที่มนุษย์ติดต่อสื่อสารสัมพันธ์นั้น แยกได้เป็น ๒ ประเภท คือ

๑) สิ่งแวดล่อมทางสังคม คือเพื่อนมนุษย์ ตลอดจนสรรพสัตว์

๒) สิ่งแวดล่อมทางวัตถุ หรือทางกายภาพ

มนุษย์ควรจะอยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์และเพื่อนร่วมโลกด้วยดี อย่างเกื้อกูลกัน เป็นส่วนร่วมที่สร้างสรรค์ของสังคม และปฏิบัติต่อสิ่งแวดล่อมทางวัตถุ ตั้งต้นแต่การใช้ตา หู จมูก ฟัง ทั้งด้านการเรียนรู้ และการเสพอารมณ์ ให้ได้ผลดี รู้จักกินอยู่ แสวงหา เสพบริโภคปัจจัย ๔ เป็นต้น อย่างฉลาด ให้เป็นคุณแก่ตน แก่สังคม และแก่โลก อย่างน้อยไม่ให้เป็นการเบียดเบียน

๒. ด้านจิตใจ ในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล่อมหรือแสดงออกทุกครั้ง จะมีการทำงานของจิตใจ และมโนะปรีชาญาณด้านจิตเกี่ยวข้อง เริ่มแต่ต้องมีเจตนา ความจงใจ ตั้งใจ หรือเจตจำนง และมีแรงจูงใจอย่างใดอย่างหนึ่ง พร้อมทั้งมีความรู้สึกสุข หรือทุกข์ สบาย หรือไม่สบาย และปฏิบัติกริยาต่อจากสุข-ทุกข์นั้น เช่น ชอบใจ หรือไม่ชอบใจ อยากจะได้ อยากจะเอา หรืออยากจะหนี หรืออยากจะทำลาย ซึ่งจะมีผลชักนำพฤติกรรมทั้งหลาย ตั้งแต่จะให้ดูอะไร หรือไม่ดูอะไร จะพูดอะไร จะพูดกับใครว่าอย่างไร ฯลฯ

๓. ด้านปัญญา ในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล่อมหรือแสดงออกทุกครั้ง

* เรียกโดยศัพท์ว่า ผัสสทวาร หรือ สัมผัสสทวาร หรือ ปสาททวาร

** เรียกโดยศัพท์ว่า กรรมทวาร (กาย และ วาจา มีคำเรียกเฉพาะอีกว่า โจปนทวาร)

ก็ตาม เมื่อมีภาวะอาการทางจิตใจอย่างหนึ่งอย่างใด ก็ตาม องค์ประกอบอีกด้านหนึ่งของชีวิต คือ ความรู้ความเข้าใจ ความคิด ความเชื่อถือ เป็นต้น ที่เรียกรวมๆ ว่าด้านปัญญา ก็เข้ามาเกี่ยวข้อง หรือมีบทบาทด้วย

เริ่มตั้งแต่ว่า ถ้ามีปัญญา ก็แสดงออกและมีภาวะอาการทางจิตอย่างหนึ่ง ถ้าขาดปัญญา ก็แสดงออกและมีภาวะอาการทางจิตอีกอย่างหนึ่ง เรามีความรู้ความเข้าใจเรื่องนั้นแค่ไหน มีความเชื่อ มีทัศนคติ มีความยึดถืออย่างไร เราก็แสดงออกหรือมองสิ่งนั้น ไปตามแนวคิด ความเข้าใจ หรือแม้กระทั่งค่านิยมอย่างนั้น ทำให้ชอบใจ ไม่ชอบใจ มีสุขมีทุกข์ไปตามนั้น และเมื่อเรามองเห็น เรารู้ เข้าใจอย่างไร แค่นั้น เราก็แสดงออกหรือมีพฤติกรรมของเรา ไปตามความรู้ความเข้าใจ และภายในขอบเขตของความรู้ของเรานั้น

ถ้าปัญญา ความรู้ ความเข้าใจเกิดมากขึ้น หรือเราคิดเป็น ก็ทำให้เราปรับแก้พฤติกรรมและจิตใจของเราใหม่ เช่น เจอประสบการณ์ที่ไม่ดี เรารู้สึกไม่ชอบใจ พอไม่ชอบใจ ก็ทุกข์ แต่ถ้าเกิดปัญญาคิดได้ขึ้นมาว่า สิ่งที่ไม่ดีหรือไม่ชอบนั้น ถ้าเราเรียนรู้ เราก็ได้ความรู้ พอมองในแง่เรียนรู้ ก็กลายเป็นได้ความไม่ชอบใจหายไป กลายเป็นชอบสิ่งที่เคยไม่ชอบ พอได้ความรู้ก็เกิดความสุข จากทุกข์ก็เปลี่ยนเป็นสุข ปฏิกริยาที่แสดงออกมาทางพฤติกรรมก็เปลี่ยนไป

ในชีวิตประจำวัน หรือในการประกอบอาชีพการงาน เมื่อเจอคนหน้าบึ้ง พูดไม่ดี ถ้าเรามองตามความชอบใจ-ไม่ชอบใจ ไม่ใช่ปัญญา เราก็โกรธ แต่พอใช้โยนิโสมนสิการ มองตามเหตุปัจจัย คิดถึงความเป็นไปได้ต่างๆ เช่นว่าเขาอาจจะมึนเรื่องทุกข์ ไม่สบายใจอยู่ เพียงคิดแค่นี้ ภาวะจิตก็อาจจะพลิกเปลี่ยนไปเลย จากโกรธก็กลายเป็นสงสาร อยากจะช่วยเหลือเขาแก้ปัญหา

ปัญญาเป็นตัวชี้นำ บอกทาง ให้แสงสว่าง ขยายขอบเขต ปรับแก้จิตใจ และพฤติกรรม และปลดปล่อยให้หลุดพ้น

หน้าที่สำคัญของปัญญา คือ ปลดปล่อย ทำให้เป็นอิสระ ตัวอย่างง่ายๆ เพียงแค่ไปที่ไหน เจอะอะไร ถ้าไม่รู้ว่าเป็นอะไร ไม่รู้จะปฏิบัติต่อมันอย่างไร หรือพบปัญหา ไม่รู้วิธีแก้ไข จิตใจก็เกิดความอึดอัด รู้สึกบีบคั้น ไม่สบายใจ นี่คือทุกข์ แต่พอปัญญามา รู้ว่าอะไรเป็นอะไร จะทำอย่างไร ก็โล่งทันที พญัตติกรรมติดตันอยู่ พอปัญญามา ก็ไปได้ จิตใจอึดอัดอันอยู่ พอปัญญามา ก็โล่งไป

องค์ประกอบของชีวิต ๓ ด้านนี้ ทำงานไปด้วยกัน ประสานกันไป และเป็นเหตุปัจจัยแก่กัน ไม่แยกต่างหากจากกัน

การสัมพันธ์กับโลกด้วยอินทรีย์และพฤติกรรมทางกายวาจา (ด้านที่ ๑) จะเป็นอย่างไรรู้ ก็ขึ้นต่อเจตนา ภาวะและคุณสมบัติของจิตใจ (ด้านที่ ๒) และทำได้ภายในขอบเขตของปัญญา (ด้านที่ ๓)

ความตั้งใจและความต้องการเป็นต้น ของจิตใจ (ด้านที่ ๒) ต้องอาศัยการสื่อทางอินทรีย์และพฤติกรรมกายวาจาเป็นเครื่องสนอง (ด้านที่ ๑) ต้องถูกกำหนดและจำกัดขอบเขตตลอดจนปรับเปลี่ยนโดยความเชื่อถือ ความคิดเห็น และความรู้ความเข้าใจที่มีอยู่และที่เพิ่มหรือเปลี่ยนไป (ด้านที่ ๓)

ปัญญาจะทำงานและจะพัฒนาได้ดีหรือไม่ (ด้านที่ ๓) ต้องอาศัยอินทรีย์ เช่น ตู ฟัง อาศัยกายเคลื่อนไหว เช่น เดินไป จับ จัด คั้น ฯลฯ ใช้วาจาสื่อสารไต่ถามได้ดีเพียงใด โดยมีทักษะแค่ไหน (ด้านที่ ๑) ต้องอาศัยภาวะและคุณสมบัติของจิตใจ เช่น ความสนใจ ใฝ่ใจ ความมีใจเข้มแข็งสู้ปัญหา ความขยันอดทน ความรอบคอบ มีสติ ความมีใจสงบแน่วแน่ มีสมาธิ หรือไม่เพียงใด เป็นต้น (ด้านที่ ๒)

นี่คือการดำเนินไปของชีวิต ที่องค์ประกอบ ๓ ด้านทำงานไปด้วยกัน อาศัยกัน ประสานกัน เป็นปัจจัยแก่กัน ซึ่งเป็นความจริงของชีวิตนั้นตามธรรมดาของมัน เป็นเรื่องของธรรมชาติ และจึงเป็นเหตุผลที่บอกอยู่ในตัวว่าทำไมจะต้อง

แยกชีวิตหรือการดำเนินชีวิตเป็น ๓ ด้าน จะแบ่งมากหรือน้อยกว่านี้ไม่ได้

เมื่อชีวิตที่ดำเนินไปมี ๓ ด้านอย่างนี้ การศึกษาที่ฝึกคนให้ดำเนินชีวิตได้ดี ก็ต้องฝึกฝนพัฒนาที่ ๓ ด้านของชีวิตนั้น

ดังนั้น การฝึกหรือศึกษา คือ **สิกขา** จึงแยกเป็น ๓ ส่วน ดังที่เรียกว่า **ไตรสิกขา** เพื่อฝึกฝนพัฒนา ๓ ด้านของชีวิตนั้น ให้ตรงกัน แต่เป็นการพัฒนาพร้อมไปด้วยกันอย่างประสานเป็นระบบสัมพันธ์อันหนึ่งอันเดียว

ไตรสิกขา: ระบบการศึกษา ซึ่งพัฒนาชีวิตที่ดำเนินไปทั้งระบบ

ในระบบการดำเนินชีวิต ๓ ด้าน ที่กล่าวแล้วนั้น เมื่อศึกษาฝึกชีวิต ๓ ด้านนั้นไปแค่ไหน ก็เป็นอยู่ดำเนินชีวิตที่ดีได้เท่านั้น ฝึกอย่างไร ก็ได้ อย่างนั้น หรือสิกขาอย่างไร ก็ได้มรรคอย่างนั้น

สิกขา คือการศึกษา ที่ฝึกอบรมพัฒนาชีวิต ๓ ด้านนั้น มีดังนี้

๑. **สิกขา/การฝึกศึกษา** ด้านสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม จะเป็นสิ่งแวดล้อมทางสังคม คือเพื่อนมนุษย์ ตลอดจนสรรพสัตว์ หรือสิ่งแวดล้อมทางวัตถุก็ตาม ด้วยอินทรีย์ (เช่น ตา หู) หรือด้วยกาย วาจา ก็ตาม เรียกว่า **ศีล** (เรียกเต็มว่า **อริยศีลสิกขา**)

๒. **สิกขา/การฝึกศึกษา** ด้านจิตใจ เรียกว่า **สมาธิ** (เรียกเต็มว่า **อริยจิตตสิกขา**)

๓. **สิกขา/การฝึกศึกษา** ด้านปัญญา เรียกว่า **ปัญญา** (เรียกเต็มว่า **อริยปัญญาสิกขา**)

รวมความว่า การฝึกศึกษานั้น มี ๓ อย่าง เรียกว่า **สิกขา ๓** หรือ **ไตรสิกขา** คือ **ศีล สมาธิ ปัญญา** ซึ่งพูดด้วยถ้อยคำของคนยุคปัจจุบันว่าเป็นระบบการศึกษาที่ทำให้บุคคลพัฒนาอย่างมีบูรณาการ และให้มนุษย์เป็น

องค์รวมที่พัฒนาอย่างมีคุณภาพ

เมื่อมองจากแง่ของสิกขา ๓ จะเห็นความหมายของสิกขาแต่ละอย่าง ดังนี้

๑. **ศีล** คือ สิกขาหรือการศึกษาที่ฝึกในด้านการสัมพันธ์ติดต่อกับปฏิบัติจัดการกับสิ่งแวดล้อม ทั้งทางวัตถุและทางสังคม ทั้งด้วยอินทรีย์ต่างๆ และด้วยพฤติกรรมทางกาย-วาจา พูดอีกอย่างหนึ่งว่า การมีวิถีชีวิตที่ปลอดเวรภัยไร้การเบียดเบียน หรือการดำเนินชีวิตที่เกื้อกูลแก่สังคม และแก่โลก

๒. **สมาธิ** คือ สิกขาหรือการศึกษาที่ฝึกในด้านจิต หรือระดับจิตใจ ได้แก่การพัฒนาคุณสมบัติต่างๆ ของจิต ทั้ง -

ในด้าน**คุณธรรม** เช่น เมตตา กรุณา ความมีไมตรี ความเห็นอกเห็นใจ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความสุภาพอ่อนโยน ความเคารพ ความซื่อสัตย์ ความกตัญญู

ในด้าน**ความสามารถของจิต** เช่น ความเข้มแข็งมั่นคง ความเพียรพยายาม ความกล้าหาญ ความขยัน ความอดทน ความรับผิดชอบ ความมุ่งมั่นแน่วแน่ ความมีสติ สมาธิ และ

ในด้าน**ความสุข** เช่น ความมีปีติอิ่มใจ ความมีปราโมทย์ร่าเริงเบิกบานใจ ความสดชื่นผ่องใส ความรู้สึกพอใจ

พูดสั้นๆ ว่า พัฒนา**คุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพของจิต**

๓. **ปัญญา** คือ สิกขาหรือการศึกษาที่ฝึกหรือพัฒนาในด้านการรู้ความจริง เริ่มตั้งแต่ความเชื่อที่มีเหตุผล ความเห็นที่เข้าสู่แนวทางของความเป็นจริง การรู้จักหาความรู้ การรู้จักคิดพิจารณา การรู้จักวินิจฉัย ไตร่ตรอง ทดลอง ตรวจสอบ ความรู้เข้าใจ ความหยั่งรู้เหตุผล การเข้าถึงความจริง การนำความรู้มาใช้แก้ไขปัญหา และคิดการต่างๆ ในทางเกื้อกูลสร้างสรรค์

เฉพาะอย่างยิ่ง เน้นการรู้ตรงตามความเป็นจริง หรือรู้เห็นตามที่เป็น เป็น ตลอดจนรู้แจ้งความจริงที่เป็นสากลของสิ่งทั้งปวง จนถึงขั้นรู้เท่าทันธรรมชาติของโลกและชีวิต ที่ทำให้มีจิตใจเป็นอิสระ ปลอดปัญหา ไร้ทุกข์ เข้าถึงอิสรภาพโดยสมบูรณ์

หลักทั้ง ๓ ประการแห่ง**ไตรสิกขา** ที่กล่าวมานี้ เป็นการศึกษาที่ฝึกคนให้เจริญพัฒนาขึ้นไปในองค์ประกอบทั้ง ๓ ด้านของชีวิตที่ดีงาม ที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น

ย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า การฝึกศึกษาที่จะให้มีชีวิตที่ดีงาม เป็น**สิกขา** ชีวิตดีงามที่เกิดจากการฝึกศึกษานั้น เป็น**มรรค**

ระบบแห่งสิกขา เริ่มด้วยจัดปรับพื้นที่ให้พร้อมที่จะทำงานฝึกศึกษา

ไตรสิกขา เป็นการศึกษา ๓ ด้าน ที่พัฒนาชีวิตไปพร้อมกันทั้งระบบ แต่ถ้ามองหยาบๆ เป็นภาพใหญ่ ก็มองเห็นเป็นการฝึกศึกษาที่ดำเนินไปใน ๓ ด้าน/ขั้นตอน ตามลำดับ (มองได้ทั้งในแง่ประสานกันและเป็นปัจจัยต่อกัน)

ศีล เป็นเหมือนการจัดปรับพื้นที่และบริเวณแวดล้อม ให้สะอาดหมดจดเรียบร้อยราบรื่นแน่นอนมั่นคง มีสภาพที่พร้อมจะทำงานได้คล่องสะดวก

สมาธิ เป็นเหมือนการเตรียมตัวของผู้ทำงานให้มีเรี่ยวแรงกำลังความถนัดชัดเจนที่พร้อมจะลงมือทำงาน

ปัญญา เป็นเหมือนอุปกรณ์ที่จะใช้ทำงานนั้นๆ ให้สำเร็จ

เช่น จะตัดต้นไม้:

ได้พื้นเหยียบยันที่แน่นอนมั่นคง (**ศีล**) + มีกำลังแขนแข็งแรงจับมีดหรือขวานได้ถนัดมั่น (**สมาธิ**) + อุปกรณ์คือมีดหรือขวานที่ใช้ตัดนั้นได้ขนาด มีคุณภาพดีและลับไวคมกริบ (**ปัญญา**) → ได้ผลคือตัดไม้สำเร็จโดยไม่ยาก

อีกอุปมาหนึ่งที่อาจจะช่วยเสริมความชัดเจน

บ้านเรือนที่อยู่ทำงาน ฝาผนังขรุขระหลังคารั่ว รอบอาคารถนนหนทาง รกร้าง ทั้งเป็นถิ่นไม่ปลอดภัย (ขาดศีล) → การจัดแต่ง ตั้งวางสิ่งของเครื่องใช้ จะเตรียมตัวอยู่หรือทำงาน อึดอัดขัดข้อง ไม่พร้อม ไม่สบาย ไม่มั่นใจไปหมด (ขาดสมาธิ) → การเป็นอยู่และทำงานคิดการทั้งหลาย ไม่อาจดำเนินไปได้ด้วยดี (ขาดปัญญา) → ชีวิตและงานไม่สัมฤทธิ์ลุล่วงหมาย

เนื่องจากไตรสิกขา เป็นหลักใหญ่ที่ครอบคลุมธรรมาศปฏิบัติทั้งหมด ในที่นี้จึงมีใช้โอกาสที่จะอธิบายหลักธรรมหมวดนี้ได้มาก โดยเฉพาะขั้นสมาธิ และปัญญาที่เป็นธรรมละเอียดลึกซึ้ง จะยังไม่พูดเพิ่มเติมจากที่ได้อธิบายไปแล้ว แต่ในขั้นศีลจะพูดเพิ่มอีกบ้าง เพราะเกี่ยวข้องกับคนทั่วไปมาก และจะได้เป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างสิกขาทั้ง ๓ ด้านนั้นด้วย

การฝึกศึกษาในขั้นศีล มีหลักปฏิบัติที่สำคัญ ๔ หมวด คือ^{*}

๑. วินัย เป็นเครื่องมือสำคัญขั้นแรกที่ใช้ในการฝึกขั้นศีล มีตั้งแต่ วินัยแม่บท^{**} ของชุมชนใหญ่น้อย ไปจนถึงวินัยส่วนตัวในชีวิตประจำวัน

วินัย คือการจัดตั้งวางระบบระเบียบแบบแผนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต และการอยู่ร่วมกันของหมู่มนุษย์ เพื่อจัดปรับเตรียมสภาพชีวิตสังคมและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งลักษณะแห่งความสัมพันธ์ต่างๆ ให้อยู่ในภาวะที่เหมาะสมและ

* ศีล ๔ หมวดนี้ ตามปกติท่านแสดงไว้เป็นข้อปฏิบัติของพระภิกษุ เรียกว่า ปาริสุทธิศีล ๔ มีชื่อที่เรียงตามลำดับ คือ ๑. ปาติโมกขสังวรศีล ๒. อิหเรยสังวรศีล ๓. อาวัชปาริสุทธิศีล และ ๔. ปัจจยสันนิสสิตศีล หรือ ปัจจยปฏิเสวนศีล (เช่น วิสุทธิ.๑/๑๘-๕๖) ที่ท่านเรียงข้อ ๓. ไว้ก่อนข้อ ๔. นั้น เห็นได้ว่าเป็นไปตามลำดับที่เป็นจริง คือ ข้อ ๓. เป็นเรื่องของปัจเจกปริยเสนา คือการแสวงหาปัจเจก ซึ่งมาก่อนปัจเจกปฏิเสวนา คือการเสพปัจเจก แต่ในที่นี้ มุ่งให้ศฤงษณ์นำมาปฏิบัติให้เหมาะสมกับตนด้วย โดยเริ่มตั้งแต่วัยเด็ก จึงเรียกโดยชื่อที่คุ้นแก่คนทั่วไป และเรียงอาวัชเป็นข้อสุดท้าย

** วินัยแม่บทของพระภิกษุ เรียกว่า ภิกขุปาติโมกข์ (ภิกขุปาฏิโมกข์ ก็ใช้)

พร้อมที่จะเป็นอยู่ ปฏิบัติกิจ และดำเนินการต่างๆ เพื่อเกื้อหนุนกันให้ก้าวหน้าไปอย่างได้ผลดีที่สุด สู่จุดหมายของชีวิต ของบุคคล ขององค์กร ของชุมชน ตลอดจนของสังคมทั้งหมดไม่ว่าในระดับใดๆ โดยเฉพาะสำคัญที่สุดเพื่อเอื้อโอกาสให้แต่ละบุคคลฝึกศึกษาพัฒนาชีวิตของเขาให้ประณีต ประเสริฐ ที่จะได้ประโยชน์สูงสุดที่จะพึงได้จากการที่ได้มีชีวิตเป็นอยู่

วินัยพื้นฐานหรือขั้นต้นสุดของสังคมมนุษย์ ได้แก่ ข้อปฏิบัติที่จะไม่ให้มีการเบียดเบียนกัน ๕ ประการ คือ

๑. เว้นการทำร้ายร่างกายทำลายชีวิต
๒. เว้นการละเมิดกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน
๓. เว้นการประทุษร้ายผิดทางเพศและละเมิดต่อคู่ครองของผู้อื่น
๔. เว้นการพูดเท็จให้ร้ายหลอกลวง และ

๕. เว้นการเสพสุราเมาสิ่งเสพติด ที่ทำลายสติสัมปชัญญะ แล้วนำไปสู่การก่อกรรมชั่วอย่างอื่น เริ่มตั้งแต่คุกคามต่อความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยของผู้ร่วมสังคม

ข้อปฏิบัติพื้นฐานชุดนี้ ซึ่งเรียกง่ายๆ ว่า ศีล ๕ เป็นหลักประกันที่รักษาสังคมให้มั่นคงปลอดภัย เพียงพอที่มนุษย์จะอยู่ร่วมกันเป็นปกติสุข และดำเนินชีวิตทำกิจการต่างๆ ให้เป็นไปได้ด้วยดีพอสมควร นับว่าเป็นวินัยแม่บทของคฤหัสถ์ หรือของชาวโลกทั้งหมด

ไม่ควรมองวินัยว่าเป็นการบีบบังคับจำกัด แต่พึงเข้าใจว่าวินัยเป็นการจัดสรรโอกาส หรือจัดสรรสิ่งแวดล้อมหรือสภาวะทางกายภาพให้เอื้อโอกาสแก่การที่จะดำเนินชีวิตและกิจการต่างๆ ให้ได้ผลดีที่สุด ตั้งแต่เรื่องง่ายๆ เช่น การจัดสิ่งของเครื่องใช้เตียงตั้งโต๊ะเก้าอี้ในบ้านให้เป็นที่เป็นทางทำให้หยิบง่ายใช้คล่องนั่งเดินยืนนอนสะดวกสบาย การจัดเตรียมวางส่งเครื่องมือ

ผ่าตัดของศัลยแพทย์ การจัดระเบียบจราจรบนท้องถนน วินัยของทหาร วินัยของข้าราชการ ตลอดจนจรรยาบรรณของวิชาชีพต่างๆ

ในวงกว้าง ระบบเศรษฐกิจ ระบบสังคม ระบบการเมืองการปกครอง ตลอดจนแบบแผนทุกอย่างที่อยู่ตัวกลายเป็นวัฒนธรรม รวมอยู่ในความหมายของคำว่า “วินัย” ทั้งสิ้น

สาระของวินัย คือ การอาศัย(ความรู้ใน)ธรรมคือความจริงของสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นอยู่ มาจัดสรรตั้งวางระเบียบระบบต่างๆ ขึ้น เพื่อให้มนุษย์ได้ประโยชน์สูงสุดจากธรรมคือความจริงนั้น

พระพุทธเจ้าทรงมุ่งจะให้คนจำนวนมาก ได้ประโยชน์จากธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้ จึงทรงตั้งชุมชนเรียกว่าสังฆะขึ้น โดยวางวินัย คือจัดตั้งวางระเบียบระบบต่างๆ ที่จะให้สังฆะนั้นเป็นแหล่งที่ผู้สมัครเข้ามา ได้มีความเป็นอยู่ มีวิถีชีวิต มีกิจหน้าที่ มีระบบการอยู่ร่วมกัน การดำเนินกิจการงาน การสัมพันธ์กันเองและสัมพันธ์กับบุคคลภายนอก มีวิถีแสวงหาจัดสรรแบ่งปันและบริโภคปัจจัย ๔ และการจัดสรรสภาพแวดล้อมทุกอย่างที่เอื้อเกื้อกูลเหมาะสม พร้อมทั้งปิดกั้นช่องโหว่โอกาสที่จะก่อเกิดแก่การที่เสื่อมเสียหาย ทำทุกอย่างให้อำนวยโอกาสมากที่สุด แก่การที่แต่ละบุคคลจะฝึกศึกษาพัฒนาตน ให้เจริญในไตรสิกขาก้าวหน้าไปในมรรค และบรรลุผลที่พึงได้จากชีวิตที่ติงามประเสริฐ เข้าถึงธรรมสูงสุด ทั้งวิชา วิมุตติ วิสุทธิ สันติ นิพพาน กับทั้งให้ชุมชนแห่งสังฆะนั้นเป็นแหล่งแผ่ธรรมเพื่อขยายประโยชน์สุขให้กว้างขวางออกไปโดยรอบและทั่วไปในโลก

พูดสั้นๆ การจัดตั้งวางระเบียบระบบแก่ชุมชนหรือสังฆะดังว่านี้ คือ วินัย โดยนัยนี้ วินัย จึงเป็นจุดเริ่มต้นในกระบวนการฝึกศึกษาพัฒนามนุษย์ เป็นกระบวนการพื้นฐานในการฝึกพฤติกรรมที่ดี และจัดสรรสภาพ

แวดล้อม ที่จะป้องกันไม่ให้มีพฤติกรรมที่ไม่ดี แต่ให้อึดต่อการมีพฤติกรรมที่ดีที่พึงประสงค์ พร้อมทั้งฝึกคนให้คุ้นกับพฤติกรรมที่ดี จนพฤติกรรมเคยชินที่ติดนั้น กลายเป็นพฤติกรรมเคยชินและเป็นวิถีชีวิตของเขา ตลอดจนการจัดระเบียบระบบทั้งหลายทั้งปวงในสังคมมนุษย์เพื่อให้เกิดผลเช่นนั้น

เมื่อใดการฝึกศึกษาได้ผล จนพฤติกรรมที่ดีตามวินัย กลายเป็นพฤติกรรมเคยชิน อยู่ตัว หรือเป็นวิถีชีวิตของบุคคล ก็เกิดเป็น *ศีล*

ชีวิตทั้ง ๓ ด้าน การศึกษาทั้ง ๓ ชั้น ประสานพร้อมไปด้วยกัน

๒. อินทรีย์สังวร แปลตามแบบว่า การสำรวมอินทรีย์ หมายถึง การใช้อินทรีย์ เช่น ตาหู ใจ อย่งมีสติ มีให้ถูกความโลภ ความโกรธ ความแค้นเคือง ความหลง ความริษยา เป็นต้น เข้ามาครอบงำ แต่ใช้ให้เป็น ให้ได้ประโยชน์ โดยเฉพาะให้เกิดปัญญา รู้ความจริง และได้ข้อมูลข่าวสารตรงตามสภาวะ ที่จะนำไปใช้ในการแก้ปัญหาและทำการสร้างสรรค์ต่างๆ ต่อไป

ควรทราบว่ เพื่อความเข้าใจง่ายสำหรับคนทั่วไป โดยสรุป **อินทรีย์** คือ ตา หู จมูก ลิ้น ใจ ทำหน้าที่ ๒ อย่าง คือ

๑) **หน้าที่รู้** คือรับรู้ข้อมูลข่าวสาร เช่น ตาหู รู้ว่าเป็นอะไร ว่าเป็นนาฬิกา เป็นกล้องถ่ายรูป เป็นดอกไม้ ใบไม้สีเสียว สีแดง สีเหลือง รูปร่างยาวสั้นใหญ่เล็ก หูได้ยินเสียงว่า ดัง เบา เป็นถ้อยคำสื่อสารว่าอย่างไร เป็นต้น

๒) **หน้าที่รู้สึก** หรือรับรู้ความรู้สึก พร้อมกับรับรู้ข้อมูลเราก็มีความรู้สึกด้วย บางทีตัวเด่นกลับเป็นความรู้สึก เช่น เห็นแล้วรู้สึกสบายหรือไม่สบาย ถูกตาไม่ถูกตา สวยหรือน่าเกลียด ถูกหูไม่ถูกหู เสียงนุ่มนวลไพเราะหรือดังแสบแก้วหูรำคาญ เป็นต้น

- หน้าที่ด้านรู้ เรียกว่า ว่า ด้านเรียนรู้ หรือศึกษา
- หน้าที่ด้านรู้สึก เรียกว่า ว่า ด้านเสพ

พูดสั้นๆ ว่า อินทรีย์ทำหน้าที่ ๒ อย่าง คือ ศึกษา กับ เสพ

ถ้าจะให้ชีวิตของเราพัฒนา จะต้องใช้อินทรีย์เพื่อรู้หรือศึกษาให้มาก มนุษย์ที่ไม่พัฒนา จะใช้อินทรีย์เพื่อเสพความรู้สึกเป็นส่วนใหญ่ บางทีแทบไม่ใช้เพื่อการศึกษาเลย เมื่อมุ่งแต่จะหาเสพความรู้สึกที่ถูกหู ถูกตา สวยงาม สนุกสนานบันเทิง เป็นต้น ชีวิตก็วนเวียนอยู่กับการวิ่งไล่หาสิ่งที่ชอบใจ และ ดันร่นหลีกหนีสิ่งที่ไม่ชอบใจ วนเวียนอยู่แค่ความชอบใจ-ไม่ชอบใจ รัก-ชัง ตีใจ-เกลียดกลัว หลงใหล-เบื่อหน่าย แล้วก็ฝากความสุขความทุกข์ของตน ไว้ให้ขึ้นกับสิ่งเสพบริโภค เมื่อเวลาผ่านไป ชีวิตที่ไม่ได้ฝึกฝนพัฒนา ก็ไม่เห็นประจักษ์ศักยภาพที่ตนมี และไม่มีอะไรที่จะให้แก่โลกนี้ หรือแก่สังคม การเกิดมาได้เสพ กลายเป็นความสูญเปล่า

ถ้าไม่มัวหลงติดอยู่กับการหาเสพความรู้สึก ที่เป็นได้แค่นักบริโภค แต่ รู้จักใช้อินทรีย์เพื่อศึกษา สนองความต้องการรู้หรือความใฝ่รู้ ก็จะใช้ตา หู เป็นต้น ไปในทางการเรียนรู้ และจะพัฒนาไปเรื่อยๆ ปัญญาจะเจริญงอกงาม ความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์จะเกิดขึ้น กลายเป็นนักผลิตนักสร้างสรรค์ และจะได้พบกับความสุขอย่างใหม่ๆ ที่พัฒนาขยายขอบเขตและประณีตยิ่งขึ้น พร้อมกับ ความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ที่ก้าวหน้าไป เป็นผู้มีชีวิตที่ดีงาม และมีคุณค่าแก่สังคม

๓. ปัจจัยปฏิเสวนา คือการเสพบริโภคปัจจัย ๔ รวมทั้งสิ่งของ เครื่องใช้ทั้งหลาย ตลอดจนเทคโนโลยี

ศีลในเรื่องนี้ คือการฝึกศึกษาให้รู้จักใช้สอยเสพบริโภคสิ่งต่างๆ ด้วย ปัญญาที่รู้เข้าใจคุณค่าหรือประโยชน์ที่แท้จริงของสิ่งนั้นๆ เริ่มตั้งแต่อาหาร ก็

พิจารณาเข้าใจความจริงว่า รับประทานเพื่อเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิต ให้ร่างกายมีสุขภาพแข็งแรง ช่วยให้เราสามารถดำเนินชีวิตที่งดงาม อย่างที่ตรัสไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยบคายแล้ว จึงเสพ(นุ่งห่ม)จีวร เท่าที่ว่า เพื่อป้องกันความหนาว ร้อน สัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน เท่าที่ว่า เพื่อปกปิดอวัยวะที่ควรละอาย

พิจารณาโดยแยบคายแล้ว จึงเสพ(ฉัน)อาหารบิณฑบาต มิใช่เพื่อสนุก มิใช่เพื่อมัวเมา มิใช่เพื่อสยงาม มิใช่เพื่อโอ้อวด แต่เสพ(ฉัน) เท่าที่ว่า เพื่อให้ร่างกายนี้ดำรงอยู่ได้ เพื่อยังชีวิตให้เป็นไป เพื่อระบับความหิว เพื่อเกื้อหนุนชีวิตที่ประเสริฐ ด้วยการปฏิบัติดังนี้ เราจะกำจัดเวทนาเก่า (ความไม่สบายเพราะความหิว) เสียด้วย จะไม่ให้เวทนาใหม่ (เช่นความอึดอัด แน่น จุกเสียด) เกิดขึ้นด้วย เราก็จะมีชีวิตดำเนินไป พร้อมทั้งความไม่มีโทษ และความอยู่ผาสุก

การบริโภคด้วยปัญญาอย่างนี้ ท่านเรียกว่าเป็นการรู้จักประมาณในการบริโภค หรือการบริโภคพอดี หรือกินพอดี เป็นการบริโภคที่คุ้มค่า ได้ประโยชน์อย่างแท้จริง ไม่สิ้นเปลือง ไม่สูญเปล่า และไม่เกิดโทษ อย่างที่บางคนกินมาก จ่ายแพง แต่กลับเป็นโทษแก่ร่างกาย

เมื่อจะซื้อหาหรือเสพบริโภคอะไรก็ตาม ควรฝึกถามตัวเองว่า เราจะใช้มันเพื่ออะไร ประโยชน์ที่แท้จริงของสิ่งนี้คืออะไร แล้วซื้อหามาใช้ให้ได้ประโยชน์ที่แท้จริงนั้น ไม่บริโภคเพียงด้วยตัณหาและโมหะ เพียงแค่ตื่นเต้นเห็นแก่ความโก้เก๋ เข้มเห่อไปตามกระแสค่านิยมเป็นต้น โดยไม่ได้ใช้ปัญญาเลย

พึงระลึกไว้ว่า การเสพบริโภค และเรื่องเศรษฐกิจทั้งหมด เป็นปัจจัย คือเป็นเครื่องเกื้อหนุนการพัฒนาชีวิตที่งดงาม ไม่ใช่เป็นจุดหมายของชีวิต ชีวิต

มีใจบที่ที่ชีวิตไม่ใช้อยู่แค่นี้

เมื่อปฏิบัติถูกต้องตามหลักนี้ ก็จะเป็นคนที่กินอยู่เป็น เป็นผู้มีศีลอีกข้อหนึ่ง

๔. สัมมาอาชีวะ คือการหาเลี้ยงชีพโดยทางชอบธรรม ซึ่งเป็นศีลข้อสำคัญอย่างหนึ่ง เมื่อนำมาจัดเข้าชุดศีล ๔ ข้อนี้ และเน้นสำหรับพระภิกษุ ท่านเรียกว่า “อาชีวะปาริสุทธิ” (ความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ) เป็นเรื่องของความสุจริตเกี่ยวกับ บัณฑิตปริยสนา คือการแสวงหาปัจจัย (ต่อเนื่องกับข้อ ๓ บัณฑิตปฏิเสวนา คือการให้สอยเสพบริโภคปัจจัย)

ศีลข้อนี้ ในขั้นพื้นฐาน หมายถึงการเว้นจากมิจฉาชีพ ไม่ประกอบอาชีพที่ผิดกฎหมาย ผิดศีลธรรม แต่หาเลี้ยงชีพโดยทางสุจริต

ว่าโดยสาระ คือ ไม่ประกอบอาชีพที่เป็นการเบียดเบียน ก่อความเดือดร้อนเสียหายแก่ชีวิตอื่น และแก่สังคม หรือที่จะทำชีวิต จิตใจ และสังคมให้เสื่อมโทรมตกต่ำ ดังนั้นสำหรับคฤหัสถ์ จึงมีพุทธพจน์แสดง *อภยนิยาม* คือการค้าขายที่อุปาสกไม่พึงประกอบ ๕ อย่าง ได้แก่ การค้าอาวุธ การค้ามนุษย์ การค้าสัตว์ขายเพื่อฆ่าเอาน้ำ การค้าของเมา (รวมทั้งสิ่งเสพติดทั้งหลาย) และการค้ายาพิษ

เมื่อเว้นมิจฉาชีพ ก็ประกอบสัมมาชีพ ซึ่งเป็นการงานที่เป็นไปเพื่อแก้ปัญหาและช่วยสร้างสรรค์เกื้อกูลแก่ชีวิตและสังคมอย่างใดอย่างหนึ่ง อันจะทำให้เกิดปิติและความสุขได้ทุกเวลา ไม่ว่าระลอกขึ้นมามากครั้งใด ก็อิ่มใจภูมิใจว่าเราได้ทำชีวิตให้มีคุณค่าไม่ว่างเปล่า ซึ่งจะเป็นปัจจัยหนุนให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไปในมรรค โดยเฉพาะระดับจิตใจหรือสมาธิ

สัมมาชีพ นอกจากเป็นอาชีพการงานที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิตและสังคมแล้ว ยังเป็นประโยชน์ในด้านการศึกษาพัฒนาชีวิตของตนเองด้วย ซึ่งผู้ทำงานควรตั้งใจใช้เป็นโอกาสในการพัฒนาตน เช่น เป็นแดนฝึกฝนพัฒนาทักษะต่างๆ ฝึกกายวาจาภิรียมารยาท พัฒนาความสามารถในการสื่อสารสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ ฝึกความเข้มแข็งขยันอดทน ความมีวินัย ความรับผิดชอบ ความมีฉันทะ มีสติ และสมาธิ พัฒนาความสุขในการทำงาน และพัฒนาด้านปัญญา เรียนรู้จากทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องเข้ามา คิดค้นแก้ไขปรับปรุงการงาน และการแก้ปัญหาต่างๆ

ทั้งนี้ ในความหมายที่ลึกลงไป การเลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาชีพ ท่านรวมถึงความขยันหมั่นเพียร และการปฏิบัติให้ได้ผลดีในการประกอบอาชีพที่สุจริต เช่น ทำงานไม่ให้ค้างคังอากุล เป็นต้น ด้วย

อาชีพการงานนั้น เป็นกิจกรรมที่ครองเวลาส่วนใหญ่แห่งชีวิตของเรา ถ้าผู้ใดมีโยนิโสมนสการ คิดถูก ปฏิบัติถูก ต่ออาชีพการงานของตน นอกจากได้บำเพ็ญประโยชน์เป็นอันมากแล้ว ก็จะได้ประโยชน์จากการงานนั้นๆ มากมาย ทำให้งานนั้นเป็นส่วนแห่งสิกขา เป็นเครื่องฝึกฝนพัฒนาชีวิตของตนให้ก้าวไปในมรรคได้ด้วยดี

การฝึกศึกษาในด้านและในชั้นศีล ๔ ประเภท ที่กล่าวมานี้ จะต้องเอาใจใส่ให้ความสำคัญกันให้มาก เพราะเป็นที่ทรงตัวปรากฏตัวของวิถีชีวิตดีงามที่เรียกว่ามรรค และเป็นพื้นฐานของการก้าวไปสู่สิกขาคือการศึกษาที่สูงขึ้นไป ถ้าขาดพื้นฐานนี้แล้ว การศึกษาขั้นต่อไปก็จะอ่อนแอจนรวนเร เอาดีได้ยาก

ส่วนสิกขาด้านจิตหรือสมาธิ และด้านปัญญา ที่เป็นเรื่องลึกละเอียดกว้างขวางมาก จะยังไม่กล่าวเพิ่มจากที่พูดไปแล้ว

ก่อนจะผ่านไป มีข้อควรทำความเข้าใจที่สำคัญในตอนนี้อย่างยิ่ง ๒ ประการ คือ

๑. ในแง่ไตรสิกขา หรือในแง่ความประสานกันของสิกขาทั้ง ๓ ได้กล่าวแล้วว่า ชีวิตคนทั้ง ๓ ด้าน คือ การสัมพันธ์กับโลก จิตใจ และความรู้ ความคิด ทำงานประสานเป็นปัจจัยแก่กัน ดังนั้น การฝึกศึกษาทั้ง ๓ ด้าน คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ก็จึงดำเนินไปด้วยกัน

ที่พูดว่า สิกขา/ฝึกศึกษาชั้นศีลนี้ มิใช่หมายความว่า เป็นเรื่องของศีลอย่างเดียว แต่หมายความว่า ศีลเป็นแดนหรือด้านที่เรา กำลังเข้ามาปฏิบัติจัดการหรือทำการฝึกอยู่ในขณะนี้ขณะนี้ แต่ตัวทำงานหรือองค์ธรรมที่ทำงานในการฝึก ก็มีครบทั้งศีล สมาธิ และปัญญา

ถ้ามองดูให้ดี จะเห็นชัดว่า ตัวทำงานสำคัญๆ ในการฝึกศีลนี้ ก็คือ องค์ธรรมฝ่ายจิตหรือสมาธิ และองค์ธรรมฝ่ายปัญญา

ดูง่ายๆ ก็ที่ศีลข้ออินทรียสังวรนั้น ตัวทำงานหลักก็คือสติ ซึ่งเป็นองค์ธรรมฝ่ายจิตหรือหมวดสมาธิ และถ้าการฝึกศึกษาตรงนี้ถูกต้อง ก็ปัญญา นั้นแหละที่ทำงานมาก มาใช้ประโยชน์และเดินหน้า

พูดด้วยภาษาง่ายๆ ว่า ในชั้นศีลนี้ ธรรมฝ่ายจิต/สมาธิ และปัญญา มาทำงานกับเรื่องรูปธรรม ในแดนของศีล เพื่อช่วยกันฝึกฝนพัฒนาศีล และในการทำงานนี้ ทั้งสมาธิและปัญญาก็ฝึกศึกษาพัฒนาตัวมันเองไปด้วย

ในชั้นหรือด้านอื่นๆ ก็เช่นเดียวกัน ทั้งศีล สมาธิ และปัญญา ต่างก็ช่วยกันร่วมกันทำงานประสานกันตามบทบาทของตนๆ

๒. ในแง่มรรค หรือในแง่คุณสมบัติภายในของชีวิต ขณะที่มีการฝึกศึกษาด้วยไตรสิกขานั้น ถ้ามองเข้าไปในชีวิตที่ดำเนินอยู่คือมรรคที่รับผลจากการฝึกศึกษาของสิกขา ก็จะเห็นว่า กระบวนการของการดำเนินชีวิตก็ก้าวไปตามปกติของมัน โดยมีปัญญาในชื่อว่าสัมมาทิฐิเป็นผู้นำกระบวนการ

ของชีวิตนั้นทั้ง ๓ ด้าน สัมมาทิฐินี้มองเห็นรู้เข้าใจอย่างไรเท่าไร ก็คิดพูด
ทำดำเนินชีวิตไปในแนวทางนั้นอย่างนั้นและได้แก่นั้น

แต่เมื่อการศึกษาของไตรสิกขาดำเนินไป ปัญญาข้อสัมมาทิฐินั้น
ก็พัฒนาตัวมันเองด้วยประสบการณ์ทั้งหลายจากการฝึกศึกษานั้น เฉพาะ
อย่างยิ่งด้วยการทำงานคิดวิจยสืบค้นไตรตรองของสัมมาสังกัปปะ ทำให้
มองเห็นรู้เข้าใจกว้างลึกชัดเจนทั่วตลอดถึงความจริงยิ่งขึ้นๆ แล้วก็จัดปรับ
นำกระบวนการทวนหน้าเป็นมรรคที่สมบูรณ์ใกล้จุดหมายยิ่งขึ้นๆ ไป

การศึกษาจะดำเนินไป มีปัจจัยช่วยเกื้อหนุน

ขออย่าว่า **มรรค** คือการดำเนินชีวิตหรือวิถีชีวิตที่ดี แต่จะดำเนิน
ชีวิตดีได้ก็ต้องมีการฝึกฝนพัฒนา ดังนั้นจึงต้องมีการฝึกศึกษาที่เรียกว่า **สิกขา**

มรรค เป็นจุดหมายของ **สิกขา** การที่มีไตรสิกขา ก็เพื่อให้คนมี
ชีวิตที่เป็นมรรค และก้าวไปในมรรคนั้น

ด้วยการฝึกตามระบบแห่งไตรสิกขา องค์ ๘ ของมรรคจะเกิดขึ้นเป็น
คุณสมบัติของคน และเจริญพัฒนา ทำให้มีชีวิตดี ที่เป็นมรรค และก้าวไป
ในมรรคนั้น

อย่างไรก็ดี กระบวนการแห่ง**สิกขา** มิใช่จะเริ่มขึ้นมาและตีบทหน้าไป
เองลอยๆ แต่ต้องอาศัยปัจจัยเกื้อหนุนหรือช่วยกระตุ้น

เนื่องจากปัจจัยที่ว่านี้เป็นตัวนำเข้าสู่**สิกขา** จึงจัดว่าอยู่ในขั้นก่อนมรรค
และการนำเข้าสู่**สิกขา**นี้เป็นเรื่องสำคัญมาก ด้วยเหตุนี้จึงทำให้แบ่งกระบวนการ
แห่งการศึกษาออกเป็น ๒ ขั้นตอนใหญ่ คือ **ขั้นนำเข้าสู่สิกขา** และ **ขั้น
ไตรสิกขา**

ในเรื่องนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดง **ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ ๒ อย่าง** คือ

๑. ปัจจัยภายนอก ได้แก่ **ปรโตโมสะ**

๒. ปัจจัยภายใน ได้แก่ **โยนิโสมนสิการ**

ตามหลักการนี้ การมีสัมมาทิฐิอาจเริ่มจากปัจจัยภายนอก เช่น พ่อแม่ ครูอาจารย์ ผู้ใหญ่ หรือวัฒนธรรม ซึ่งทำให้บุคคลได้รับอิทธิพลจากความเชื่อ แนวคิด ความเข้าใจ และภูมิธรรมภูมิปัญญา ที่ถ่ายทอดต่อกันมา

ถ้าสิ่งที่ได้รับจากการแนะนำสั่งสอนถ่ายทอดมานั้นเป็นสิ่งที่ดีงามถูกต้อง อยู่ในแนวทางของเหตุผล ก็เป็นจุดเริ่มของสัมมาทิฐิ ที่จะนำเข้าสู่กระแสการพัฒนหรือกระบวนการฝึกศึกษา ในกรณีอย่างนี้ สัมมาทิฐิเกิดจากปัจจัยภายนอกที่เรียกว่า **ปรโตโมสะ**

ถ้าไม่เช่นนั้น บุคคลอาจเข้าสู่กระแสการศึกษาพัฒนาโดยเกิดปัญหาที่เรียกว่าสัมมาทิฐินั้น ด้วยการ**ใช้โยนิโสมนสิการ** คือการรู้จักคิด รู้จักพิจารณาด้วยตนเอง

แต่คนส่วนใหญ่จะเข้าสู่กระแสการศึกษาพัฒนาด้วย**ปรโตโมสะ** เพราะคนที่มีโยนิโสมนสิการแต่แรกเริ่มนั้น หาได้ยาก

“ปรโตโมสะ” แปลว่า เสียงจากผู้อื่น คืออิทธิพลจากภายนอก เป็นคำที่มีความหมายกลางๆ คืออาจจะดีหรือชั่ว ถูกหรือผิดก็ได้ ถ้าปรโตโมสะ นั้นเป็นบุคคลที่ดี เราเรียกว่า **กัลยาณมิตร** ซึ่งเป็นปรโตโมสะชนิดที่มีคุณภาพ โดยเฉพาะที่ได้เลือกสรรกลั่นกรองแล้ว เพื่อให้มาทำงานในด้านการศึกษา

ถ้าบุคคลและสถาบันที่มีบทบาทสำคัญมากในสังคม เช่น พ่อแม่ ครู อาจารย์ สื่อมวลชน และองค์กรทางวัฒนธรรม เป็นปรโตโมสะที่ดี คือเป็นกัลยาณมิตร ก็จะนำเด็กไปสู่สัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นฐานของการพัฒนาต่อไป

อย่างไรก็ตาม คนที่พัฒนาดีแล้วจะมีคุณสมบัติที่สำคัญ คือ ฟุ้งตนได้ โดยมีอิสรภาพ แต่คุณสมบัตินี้จะเกิดขึ้นต่อเมื่อเขารู้จักใช้ปัจจัยภายใน เพราะถ้าเขายังต้องอาศัยปัจจัยภายนอก ก็คือ การที่ยังต้องพึ่งพา ยังไม่เป็นอิสระ จึงยังไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ดังนั้น จุดเน้นจึงอยู่ที่ปัจจัยภายใน

แต่เราอาศัยปัจจัยภายนอกมาเป็นสื่อในเบื้องต้น เพื่อช่วยจัดสรรสิ่งแวดล้อมที่เอื้อและปัจจัยเกื้อหนุนทั้งหลาย โดยเฉพาะการที่จะชักนำให้ผู้เรียนสามารถใช้โยนิโสมนสิการ ที่เป็นปัจจัยภายในของตัวเอง

เมื่อรู้หลักนี้แล้ว เราก็ดำเนินการพัฒนากัลยาณมิตรขึ้นมาช่วยชักนำคนให้รู้จักใช้โยนิโสมนสิการ

นอกจากปรโตโมสะที่เป็นกัลยาณมิตร และโยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นองค์ประกอบหลัก ๒ อย่างนี้แล้ว ยังมีองค์ประกอบเสริมที่ช่วยเกื้อหนุนในขั้นก่อนเข้าสู่มรรคอีก ๕ อย่าง จึงรวมทั้งหมดมี ๗ ประการ

องค์ธรรมเกื้อหนุนทั้ง ๗ ที่กล่าวมานั้น มีชื่อเรียกว่า**บุพนิมิตของมรรค** เพราะเป็นเครื่องหมายบ่งบอกล่วงหน้าถึงการที่มรรคจะเกิดขึ้น หรือเป็นจุดเริ่มที่จะนำเข้าสู่มรรค อาจเรียกเป็นภาษาง่ายๆ ว่า แสงเงินแสงทองของ(วิถี)ชีวิตที่ดีงาม หรือเรียกในแง่ลึกกว่า รุ่งอรุณของการศึกษา ดังนี้

๑. กัลยาณมิตตตา (มีกัลยาณมิตร=แสวงแหล่งปัญญาและแบบอย่างที่ดี) ได้แก่ ปรโตโมสะที่ดี ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอก ที่ได้กล่าวแล้ว

๒. ศีลสัมปทา (ทำดีให้ถึงพร้อม=มีวินัยเป็นฐานของการพัฒนาชีวิต) คือ ประพฤติดี มีวินัย มีระเบียบในการดำเนินชีวิต ตั้งอยู่ในความสุจริต และมีความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดีที่เกื้อกูล

* พ.ม. ๑๙/๑๒๙-๑๓๗/๓๖-๓๗ (คำแปลแบบช่วยจำ นำมาจากหนังสือ *กรรมบุญชีวิต* พ.ศ. ๒๕๔๒)

๓. จันทสัมปทา (ทำฉันท์ให้ถึงพร้อม=มีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์) คือ พอใจใฝ่รักในความรู้ อยากรู้ให้จริง และปรารถนาจะทำสิ่งทั้งหลายให้ดีงาม

๔. อัตตสัมปทา (ทำตนให้ถึงพร้อม=มุ่งมั่นฝึกตนจนเต็มสุดภาวะที่ความเป็นคนจะให้ถึงได้) คือการทำตนให้ถึงความสมบูรณ์แห่งศักยภาพของความเป็นมนุษย์ โดยมีจิตสำนึกในการที่จะฝึกฝนพัฒนาตนอยู่เสมอ

๕. ทิฐิสัมปทา (ทำทิฐิให้ถึงพร้อม=ถือหลักเหตุปัจจัยมองอะไรๆ ตามเหตุและผล) คือ มีความเชื่อที่มีเหตุผล ถือหลักความเป็นไปตามเหตุปัจจัย

๖. อปฺปมาทสัมปทา (ทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม=ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท) คือ มีสติครองตัว เป็นคนกระตือรือร้น ไม่เฉื่อยชา ไม่ปล่อยปละละเลย โดยเฉพาะมีจิตสำนึกตระหนักในความเปลี่ยนแปลง ซึ่งทำให้เห็นคุณค่าของกาลเวลา และรู้จักใช้เวลาให้เป็นประโยชน์

๗. โยนิโสมนสิการสัมปทา (ทำโยนิโสมนสิการให้ถึงพร้อม=ฉลาดคิด แยกคายให้ได้ประโยชน์และความจริง) รู้จักคิด รู้จักพิจารณา มองเป็น คิดเป็น เห็นสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นไป ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย รู้จักสอบสวนสืบค้นวิเคราะห์วิจัย ให้เห็นความจริง หรือให้เห็นแง่มุมที่จะทำให้เป็นประโยชน์ สามารถแก้ไขปัญหาและจัดทำดำเนินการต่างๆ ให้สำเร็จได้ด้วยวิธีการแห่งปัญญา ที่จะทำให้งานของตนเองและเป็นที่พึ่งของคนอื่นได้

ในการศึกษานั้น ปัจจัยตัวแรก คือ กัลยาณมิตร อาจช่วยชักนำ หรือ

ฉันท์ เป็นธรรมที่สำคัญอย่างหนึ่ง มีความหมายเป็นภาษาบาลีว่า “กตตุกมยตา” แปลว่า ความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะทำ คือ ต้องการทำ หรืออยากทำ ได้แก่การมีความปรารถนาดีต่อทุกสิ่งทุกอย่างที่พบเห็นเกี่ยวข้อง และอยากจะทำให้สิ่งนั้นๆ ดีงามสมบูรณ์เต็มตามภาวะที่ดีที่สุดของมัน ฉันท์ เป็นธรรมที่พัฒนาโดยอาศัยปัญญา และพึงพัฒนาขึ้นมาแทนที่ หรืออย่างน้อยให้ดูลงกับ ตัณหา (ความอยากเกี่ยวกับตัวตน เช่น อยากได้ อยากเสพ อยากเป็น อยากคงอยู่ตลอดไป อยากสูญเสียหรืออยากทำลาย)

กระตุ้นให้เกิดปัจจัยตัวอื่น ตั้งแต่ตัวที่ ๒ จนถึงตัวที่ ๗

การที่จะมีกัลยาณมิตรนั้น จัดแยกได้เป็นการพัฒนา ๒ ขั้นตอน

ขั้นแรก กัลยาณมิตรนั้นเกิดจากผู้อื่นหรือสังคมจัดให้ ซึ่งจะทำให้เด็กอยู่ในภาวะที่เป็นผู้รับ และยังมีการพึ่งพามาก

ขั้นที่สอง เมื่อเด็กพัฒนามากขึ้น คือรู้จักใช้โยนิโสมนสิการแล้ว เด็กจะมองเห็นคุณค่าของแหล่งความรู้ และนิยมแบบอย่างที่ดี แล้วเลือกหา กัลยาณมิตรเอง โดยรู้จักปรึกษาไต่ถาม เลือกอ่านหนังสือ เลือกชมรายการโทรทัศน์ที่ดีมีประโยชน์ เป็นต้น

พัฒนาการในขั้นที่เด็กเป็นฝ่ายเลือกคบหากัลยาณมิตรเองนี้ เป็นความหมายของความมีกัลยาณมิตรที่ต้องการในที่นี้ และเมื่อถึงขั้นนี้แล้ว เด็กจะทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรของผู้อื่นได้ด้วย อันนับเป็นจุดสำคัญของการที่จะเป็นผู้มีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์และพัฒนาสังคม

ถ้าบุคคลมีปัจจัย ๗ ข้อนี้แล้ว ก็เชื่อมั่นได้ว่าเขาจะมีชีวิตที่ดีงาม และกระบวนการศึกษาจะเกิดขึ้นอย่างแน่นนอน เพราะปัจจัยเหล่านี้เป็นส่วนขยายของมรรค หรือของไตรสิกขานั้นเอง ที่ยื่นออกมาเชื่อมต่อเพื่อรับหรือดึงคนเข้าสู่กระบวนการฝึกศึกษาพัฒนา โดยเป็นทั้งตัวชักนำเข้าสู่ไตรสิกขา และเป็นตัวเร่ง และคอยเสริมให้การฝึกศึกษาของไตรสิกขาเดินหน้าไปด้วยดี

การศึกษา[ที่สังคม]จัดตั้ง ต้องไม่บดบังการศึกษาที่แท้ของชีวิต

การศึกษาที่จัดทำกันอย่างเป็นงานเป็นการ เป็นกิจการของรัฐของสังคม ก็คือการยอมรับความสำคัญและดำเนินการในขั้นของ **ปัจจัยข้อที่ ๑** คือ ความมีกัลยาณมิตร ที่เป็น **ปัจจัยภายนอก** นั้นเอง

ปัจจัยข้อที่ ๑ นี่เป็นเรื่องใหญ่ มีความสำคัญมาก รัฐหรือสังคมนั้นเอง ทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร ด้วยการจัดสรรและจัดเตรียมบุคลากรที่จะดำเนินบท

บาทของกัลยาณมิตร เช่น ครูอาจารย์ ผู้บริหาร พร้อมทั้งอุปกรณ์ และปัจจัย
เกื้อหนุนต่างๆ ถึงกับต้องจัดเป็นองค์กรใหญ่โต ใช้จ่ายงบประมาณมากมาย

ถ้าได้กัลยาณมิตรที่ดี มีคุณสมบัติที่เหมาะสม และมีความรู้เข้าใจชัดเจน
ในกระบวนการของการศึกษา สำนักตระหนักรู้ต่อหน้าที่และบทบาทของตน
ในกระบวนการแห่งศึกษานั้น มีเมตตา ปรารถนาดีต่อชีวิตของผู้เรียนด้วยใจ
จริง และพร้อมที่จะทำหน้าที่ของกัลยาณมิตร กิจกรรมการศึกษาของสังคมก็
จะประสบความสำเร็จด้วยดี

ดังนั้น การสร้างสรรค์เตรียมกัลยาณมิตร จึงเป็นงานใหญ่ที่สำคัญ
ยิ่ง ซึ่งควรดำเนินการให้ถูกต้อง อย่างจริงจัง ด้วยความไม่ประมาท

อย่างไรก็ดี จะต้องระลึกตระหนักไว้ตลอดเวลาว่า การพยายามจัดให้
มีปรโตโมสะที่ดี ด้วยการวางระบบองค์กรและบุคลากรกัลยาณมิตรขึ้นทั้งหมด
นี้ แม้จะเป็นกิจการทางสังคมที่จำเป็นและสำคัญอย่างยิ่ง และแม้จะทำอย่าง
ดีเลิศเพียงใด ก็อยู่ในขั้นของการนำเข้าสู่การศึกษา เป็นขั้นตอนก่อนมรรค
และเป็นเรื่องของปัจจัยภายนอกทั้งนั้น พูดสั้นๆ ว่าเป็น **การศึกษาจัดตั้ง**

การศึกษาจัดตั้ง ก็คือ กระบวนการช่วยชักนำคนเข้าสู่การศึกษา โดย
การดำเนินงานของกัลยาณมิตร

ในกระบวนการศึกษาจัดตั้งนี้ ผู้ทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร และผู้
ทำงานในระบบจัดสรรปรโตโมสกรรม/ปรโตโมสการ ทั้งหมด พึงระลึก
ตระหนักต่อหลักการสำคัญบางอย่าง เพื่อความมั่นใจในการที่จะปฏิบัติให้
ถูกต้อง และป้องกันความผิดพลาด ดังต่อไปนี้

- **โดยหลักการ** กระบวนการแห่งการศึกษาดำเนินไปในตัวบุคคล
โดยสัมพันธ์กับโลก/สิ่งแวดล้อม/ปัจจัยภายนอก ทั้งในแง่รับเข้า แสดงออก
และปฏิสัมพันธ์

สำหรับคนส่วนใหญ่ กระบวนการแห่งการศึกษาอาศัยการโน้มนำและ
เกื้อหนุนของปัจจัยภายนอกเป็นอย่างมาก ถ้ามีแต่ปัจจัยภายนอกที่ไม่เอื้อ
คนอาจจะหมกมุ่นติดอยู่ในกระบวนการเสพความรู้ และไม่เข้าสู่วิทยาศาสตร์
เราจึงจัดสรรปัจจัยภายนอก ที่จะโน้มนำและเกื้อหนุนปัจจัยภายในที่ดีให้
พัฒนาขึ้นมา ซึ่งจะนำเขาเข้าสู่วิทยาศาสตร์ และก้าวไปในทางชีวิตที่เป็นมรรค

- โดยความมุ่งหมาย เราจัดสรรและเป็นปัจจัยภายนอกในฐานะ
กัลยาณมิตร ที่จะโน้มนำให้ปัจจัยภายในที่ดีพัฒนาขึ้นมาในตัวเอง และ
เกื้อหนุนให้กระบวนการแห่งการศึกษาในตัวของเขา พาเขาก้าวไปในมรรค

พูดสั้นๆ ว่า ตัวเราที่เป็นปัจจัยภายนอกนี้ จะต้องต่อหรือจุดไฟปัจจัย
ภายในของเขาขึ้นมาให้ได้ ความสำเร็จอยู่ที่เขาเกิดมีปัจจัยภายใน (โยนิโส-
มนสิการ และบุพนิมิตแห่งมรรคข้ออื่นๆ อีก ๕) ซึ่งจะนำเขาเข้าสู่กระบวนการ
แห่งการศึกษา (ศีล สมาธิ ปัญญา) ที่ทำให้เขาก้าวไปในมรรค ด้วยตัวเอง

- โดยขอบเขตบทบาท ระลึกตระหนักชัดต่อตำแหน่งหน้าที่ของตน
ในฐานะกัลยาณมิตร/ปัจจัยภายนอก ที่จะช่วยโน้มนำเกื้อหนุนให้เขาศึกษา
สิกขาอยู่ที่ตัวเขา มรรคอยู่ในชีวิตของเขา เราต้องจัดสรรและเป็นปัจจัยภาย
นอกที่ดีที่สุด

แต่ปัจจัยภายนอกที่ว่า “ดีที่สุด” นั้น อยู่ที่หนุนเสริมปัจจัยภายในของ
เขาให้พัฒนาอย่างได้ผลที่สุด และให้เขาเดินไปได้เอง ไม่ใช่ว่าดีจนกลายเป็น
ทำให้เขาไม่ต้องฝึกไม่ต้องศึกษา ได้แต่พึ่งพาปัจจัยภายนอกเรื่อยไป คิดว่าดี
แต่ที่แท้เป็นการก้าวถอยถ่วงล่าและครอบงำโดยไม่รู้ตัว

- โดยการระวางจุดพลัด ระบบและกระบวนการแห่งการศึกษา ที่รัฐ
หรือสังคมจัดขึ้นมาทั้งหมด เป็นการศึกษาจัดตั้ง ความสำเร็จของการศึกษา
จัดตั้งนี้ อยู่กับการเชื่อมประสานหรือต่อโยง ให้เกิดมีและพัฒนาการศึกษาแท้

ขึ้นในตัวบุคคล อย่างที่กล่าวแล้วข้างต้น

เรื่องนี้ ถ้าไม่ระวัง จะหลงเพลินว่าได้ “จัด” การศึกษาอย่างดีที่สุด แต่การศึกษาก็จบอยู่แค่การจัดตั้ง การศึกษาที่แท้ไม่พัฒนาขึ้นไปในเนื้อตัวของคน

แม้แต่การเรียนรู้มีความสุข ก็อาจจะเป็นความสุขแบบจัดตั้ง ที่เกิดจากการจัดสรรปัจจัยภายนอก ในกระบวนการของการศึกษาจัดตั้ง ในชั้นเรียนหรือในโรงเรียน เป็นต้น

ถึงแม้นักเรียนจะมีความสุขจริงๆ ในบรรยากาศและสภาพแวดล้อมที่จัดตั้งนั้น แต่ถ้าเด็กยังไม่เกิดมีปัจจัยภายในที่จะทำให้เขาสามารถมีและสร้างความสุขได้ เมื่อเขาออกไปอยู่กับชีวิตจริง ในโลกแห่งความเป็นจริง ที่ไม่เข้าใครออกใคร ไม่มีใครตามไปเอาอกเอาใจ หรือไปจัดสรรความสุขแบบจัดตั้งให้ เขาก็จะกลายเป็นคนที่ไม่มีความสุข

ซ้ำร้ายความสุขที่เกิดจากการจัดตั้งนั้น อาจทำให้เขาเป็นคนมีความสุขแบบพึ่งพา ที่พึ่งตนเองไม่ได้ในการที่จะมีความสุข ต้องอาศัยการจัดตั้งอยู่เรื่อยไป และกลายเป็นคนที่ไม่มีความสุขได้ยาก หรือไม่อาจมีความสุขได้ในโลกแห่งความเป็นจริง

อาจกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษาจัดตั้งของสังคม กับการศึกษาที่แท้ของชีวิต ที่ดูเหมือนย้อนแย้งกัน แต่ต้องทำให้เป็นอย่างนั้นจริงๆ ซึ่งเป็นตัวอย่างของข้อเตือนใจไว้ป้องกันความผิดพลาด ดังนี้

๑) (ปัจจัยภายนอก) จัดสรรให้เด็กได้รับสิ่งแวดล้อมและปัจจัยเอื้อทุกอย่างที่ดีที่สุด

๒) (ปัจจัยภายใน) ฝึกสอนให้เด็กสามารถเรียนรู้อยู่ดีเฟ้นหาคุณค่าประโยชน์ได้จากสิ่งแวดล้อมและสภาพทุกอย่าง แม้แต่ที่เลวร้ายที่สุด

๒. ขั้นไตรสิกขา หรือ กระบวนการศึกษาที่แท้จริงของธรรมชาติ

ขั้นตอนนี้ เป็นการเข้าสู่กระบวนการฝึกศึกษา ที่เป็นกิจกรรมแห่งชีวิตของแต่ละบุคคล ในระบบแห่งไตรสิกขา คือ การฝึกศึกษาพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม พัฒนาจิตใจ และพัฒนาปัญญา ตามหลักแห่ง ศีล สมาธิ และปัญญา ที่ได้พูดไปก่อนหน้านี้แล้ว

ระบบไตรสิกขาเพื่อการพัฒนาอย่างองค์รวมในทุกกิจกรรม

ได้กล่าวแล้วว่า ในกระบวนการพัฒนาของไตรสิกขานั้น องค์ทั้ง ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา จะทำงานประสานโยงส่งผลต่อกัน เป็นระบบและกระบวนการอันหนึ่งอันเดียว

แต่เมื่อมองไตรสิกขานี้ โดยภาพรวม ที่เป็นระบบใหญ่ของการฝึก ก็ให้เห็นองค์ ๓ นั้นเด่นขึ้นมาทีละอย่าง จากหายไปแล้วละเอียดประณีตขึ้นไปเป็นช่วงๆ หรือเป็นขั้นๆ ตามลำดับ คือ

ช่วงแรก เต้นออกมาข้างนอก ที่อินทรีย์และกายวาจา ก็เป็นขั้น **ศีล**

ช่วงที่สอง เต้นด้านภายใน ที่จิตใจ ก็เป็นขั้น **สมาธิ**

ช่วงที่สาม เต้นที่ความรู้ความคิดเข้าใจ ก็เป็นขั้น **ปัญญา**

แต่ในทุกขั้นนั่นเอง องค์อีก ๒ อย่างก็ทำงานร่วมอยู่ด้วยโดยตลอด

หลักการทั้งหมดนี้ ได้อธิบายข้างต้นแล้ว แต่มีเรื่องที่ต้องพูดแทรกไว้อย่างหนึ่ง เพื่อเสริมประโยชน์ในชีวิตประจำวัน คือ การทำงานของกระบวนการฝึกศึกษาพัฒนา ที่องค์ทั้งสาม ทั้ง ศีล สมาธิ ปัญญา ทำงานอยู่ด้วยกัน โดยประสานสัมพันธ์เป็นเหตุปัจจัยแก่กัน

การปฏิบัติแบบที่ว่านี้ ก็คือ การนำไตรสิกขาเข้าสู่การพิจารณาของโยนิโสมนสิการ หรือการโยนิโสมนสิการในไตรสิกขา ซึ่งควรปฏิบัติให้ได้เป็นประจำ และเป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้จริงโดยไม่ยากเลย ดังนี้

ในการกระทำทุกครั้งทุกอย่าง ไม่ว่าจะแสดงพฤติกรรมอะไร หรือมีกิจกรรมใดๆ ก็ตาม เราสามารถฝึกฝนพัฒนาตน และสำรวจตรวจสอบตนเอง ตามหลักไตรสิกขานี้ ให้มีการศึกษาครบทั้ง ๓ อย่าง ทั้ง ศีล สมาธิ และ ปัญญา พร้อมกันไปทุกครั้งทุกคราว คือ เมื่อทำอะไรก็พิจารณาดูว่า

พฤติกรรม หรือการกระทำของเราครั้งนี้ จะเป็นการเบียดเบียน ทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่ใครหรือไม่ จะก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมเสียหายอะไร บ้างไหม หรือว่าเป็นไปเพื่อความเกื้อกูล ช่วยเหลือ ส่งเสริม และ สร้างสรรค์ (ศีล)

ในเวลาที่จะทำนี้ จิตใจของเราเป็นอย่างไร เราทำด้วยจิตใจที่เห็นแก่ตัว มุ่งร้ายต่อใคร ทำด้วยความโลภ โกรธ หลง หรือไม่ หรือทำด้วยเมตตา มีความปรารถนาดี ทำด้วยศรัทธา ทำด้วยสติ มีความเพียร มีความรับผิดชอบ เป็นต้น และในขณะที่ทำ สภาพจิตใจของเราเป็นอย่างไร เราร้อน กระวนกระวาย ขุนมัว เคร่าหมอง หรือว่ามีจิตใจที่สงบ ร่าเริง เบิกบาน เป็นสุข เอิบอิ่ม ผ่องใส (สมาธิ)

เรื่องที่ทำครั้งนี้ เราทำด้วยความรู้ความเข้าใจชัดเจนดีแล้วหรือไม่ เรามองเห็นเหตุผล รู้เข้าใจหลักเกณฑ์และความมุ่งหมาย มองเห็นผลดีผลเสีย ที่อาจจะเกิดขึ้น และหนทางแก้ไขปรับปรุงพร้อมดีหรือไม่ (ปัญญา)

ด้วยวิธีปฏิบัติอย่างนี้ คนที่ฉลาดจึงสามารถฝึกศึกษาพัฒนาตน และสำรวจตรวจสอบวัดผลการพัฒนาตนได้เสมอตลอดทุกครั้งทุกเวลา เป็นการบำเพ็ญ*ไตรสิกขา*ในระดับรอบเล็ก (คือครบสิกขาทั้งสาม ในพฤติกรรมเดียว หรือกิจกรรมเดียว)

พร้อมกันนั้น การศึกษาของไตรสิกขาในระดับขั้นตอนใหญ่ ก็ค่อยๆ พัฒนาขึ้นไปทีละส่วนด้วย ซึ่งเมื่อมองดูภายนอก ก็เหมือนศึกษาไปตามลำดับทีละอย่างทีละขั้น ยิ่งกว่านั้น ไตรสิกขาในระดับรอบเล็กนี้ ก็จะช่วยให้การฝึกศึกษาไตรสิกขาในระดับขั้นตอนใหญ่ยิ่งก้าวหน้าไปด้วยดีมากขึ้น

ในทางย้อนกลับ การฝึกศึกษาไตรสิกขาในระดับขั้นตอนใหญ่ ก็จะส่งผลให้การฝึกศึกษาไตรสิกขาในระดับรอบเล็ก มีความชัดเจนและสมบูรณ์ยิ่งขึ้นด้วยเช่นกัน

ตามทักกล่าวมานี้ ต้องการให้มองเห็นความสัมพันธ์อย่างอิงอาศัยซึ่งกันและกันขององค์ประกอบที่เรียกว่าสิกขา ๓ ในกระบวนการศึกษาและพัฒนาพฤติกรรม เป็นการมองรวมๆ อย่างสัมพันธ์ถึงกันหมด

ระบบการฝึกของไตรสิกขา ออกผลมาคือวิถีชีวิตแห่งมรรค*

สรุปว่า ในระบบการฝึกศึกษา ที่จัดเป็นช่วงกว้างๆ โดยมุ่งเอาสิ่งที่จะต้องปฏิบัติเด่นชัดเป็นตอนๆ ซึ่งเรียงลำดับในรูปที่เรียกว่า **ไตรสิกขา** (the Threefold Training) คือ การศึกษา ทั้ง ๓ นั้น มีหัวข้อชื่อเต็มตามหลัก ดังนี้

๑. **อธิศีลสิกขา** การฝึกศึกษาด้านอินทรีย์ พฤติกรรมทางกายวาจา และอาชีพ ให้มีชีวิตสุจริตตั้งมกเกื้อกูล (Training in Higher Morality)

๒. **อธิจิตตสิกขา** การฝึกศึกษาด้านสมาธิ หรือพัฒนาจิตใจ ให้มีคุณธรรม ความสามารถ และความสูงยิ่งขึ้นไป (Training in Higher Mentality)

๓. **อธิปัญญาสิกขา** การฝึกศึกษาด้านปัญญา ให้รู้คิดเข้าใจมองเห็นตามเป็นจริง มีจิตเป็นอิสระ เป็นอยู่ด้วยปัญญา (Training in Higher Wisdom)

ไตรสิกขา นี้ เมื่อนำมาแสดงเป็นคำสอนในภาคปฏิบัติทั่วไป ได้ปรากฏในหลักที่เรียกว่า **โอวาทปาติโมกข์** (พุทธโอวาทที่เป็นหลักใหญ่ ๓ อย่าง) คือ**

๑. สพพปาปสฺส อกรณํ	การไม่ทำความชั่วทั้งปวง (ศีล)
๒. กุสลสฺสุปสมปทา	การบำเพ็ญความดีให้เพียบพร้อม (สมาธิ)
๓. สจฺจิตฺตปริโยทปนํ	การทำจิตของตนให้ผ่องใส (ปัญญา)

* เฉพาะหัวข้อนี้ (๓ หน้า) เป็นส่วนแทรกจาก **พุทธธรรม ฉบับเติม** นั้นเอง หน้า ๒๒๗-๒๒๘

** ท.ม.๑๐/๕๔/๕๗; พ.ธ.๒๕/๒๔/๓๘; การจัดเข้าในไตรสิกขาอย่างนี้ ถัดตาม วิสุทธิ.๑/๖

มรรค ที่จัดในรูปของไตรสิกขานี้ แสดงข้อปฏิบัติพร้อมบริบูรณ์ทุกอย่าง ที่จะให้เกิดผลสำเร็จ ตามกระบวนการพัฒนามน จนถึงจุดหมายที่ไร้ทุกข์

พูดอย่างให้เข้าใจง่ายๆ ว่า เอาองค์ประกอบทั้ง ๘ ของมรรค จัดปับ ใส่เข้าไปในระบบการศึกษาที่ครบองค์ ๓ ของไตรสิกขา

เมื่อฝึกคนให้ศึกษา หรือคนศึกษาโดยฝึกตน ตามหลักไตรสิกขา ก็ทำให้ชีวิตของเขาเจริญงอกงามก้าวหน้าไปในทางถูกต้อง ที่เรียกว่ามรรค

พูดอย่างภาพพจน์ว่า เอาการศึกษาทั้ง ๓ ของไตรสิกขา ใส่เข้าไปในตัวคน (หรือเอาคนใส่เข้าไปในกระบวนการของไตรสิกขา) ผลออกมา คือ การเดินหน้าไปในทางหรือวิถีชีวิตดีงามแห่งมรรค หรือในการดำเนินชีวิตอันประเสริฐคือพรหมจริยะ

พูดให้ง่ายว่า เอาคนใส่การศึกษา ผลออกมาคือ ชีวิตที่ดีเป็นอยู่ดี

พูดสั้นที่สุดว่า ฝึกด้วยไตรสิกขา ชีวิตก็เดินหน้าไปในมรรค

ไตรสิกขานี้ เรียกว่าเป็น “พหุสัมพันธ์มกถา” คือคำสอนธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงบ่อย และมีพุทธพจน์แสดงความต่อเนื่องกันของกระบวนการศึกษาฝึกอบรมที่เรียกว่าไตรสิกขา ดังนี้

ศีล เป็นอย่างนี้ สมาธิ เป็นอย่างนี้ ปัญญา เป็นอย่างนี้; สมาธิ ที่
ศีลบ่มแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก, ปัญญา ที่สมาธิบ่มแล้ว
ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก, จิต ที่ปัญญาบ่มแล้ว ย่อมหลุดพ้น
จากอาสวะโดยสิ้นเชิง คือ จากกามาสวะ ภาวาสวะ และอวิชชาสวะ^{*}

ความสัมพันธ์แบบต่อเนื่องกันของไตรสิกขานี้ มองเห็นได้ง่ายแม้ใน
ชีวิตประจำวัน กล่าวคือ

(ศีล→สมาธิ) เมื่อประพฤติดี มีความสัมพันธ์ซึ่งดงาม ได้ทำ

* ที่.ม.๑๐/๑๑๑/๑๔๓

ประโยชน์ อย่างน้อยดำเนินชีวิตโดยสุจริต มั่นใจในความบริสุทธิ์ของตน ไม่ต้องกลัวต่อการลงโทษ ไม่สะดุ้งระแวงต่อการประทุษร้ายของคู่เวร ไม่หวั่นหวาดเสียใจต่อเสียงตำหนิหรือความรู้สึกไม่ยอมรับของสังคม และไม่มี ความฟุ้งซ่านวุ่นวายใจเพราะความรู้สึกเดือดร้อนรังเกียจในความผิดของตนเอง จิตใจก็เอิบอิ่ม ชื่นบานเป็นสุข ปลอดภัย โปร่ง สบาย และแน่วแน่ มุ่งไปกับสิ่งที่คิด คำที่พูด และการที่ทำ

(สมาธิ→ปัญญา) ยิ่งจิตไม่ฟุ้งซ่าน สงบ อยู่ตัว ไร้สิ่งขุ่นมัว สดใส มุ่งไปอย่างแน่วแน่เท่าใด การรับรู้การคิดพิจารณาพิจารณาองเห็นและเข้าใจสิ่งต่างๆ ก็ยิ่งชัดเจน ตรงตามจริง แล่น คล่อง เป็นผลดีในทางปัญญามากขึ้นเท่านั้น

อุปมาในเรื่องนี้ เหมือนว่า

- ตั้งภาชนะน้ำไว้ด้วยดีในที่เรียบร้อย ไม่ไปแกว่งสั่นหรือเขย่ามัน (ศีล)
- เมื่อน้ำไม่ถูกกวน คน พัด หรือเขย่า สงบนิ่ง ผ่องใส ต่างๆ กันอนกัน หาย ขุ่น น้ำก็ใส (สมาธิ)
- เมื่อน้ำใส ก็มองเห็นสิ่งต่างๆ ได้ชัดเจน (ปัญญา)

ในการปฏิบัติธรรมสูงขึ้นไป ที่ถึงขั้นจะให้เกิดญาณ อันรู้แจ้งเห็นจริง จนกำจัดอาสวกิเลสได้ ก็ยังต้องการจิตที่สงบนิ่ง ผ่องใส มีสมาธิแน่วแนวยิ่งขึ้นไปอีก ถึงขนาดระงับการรับรู้ทางอายตนะต่างๆ ได้หมด เหลืออารมณ์หรือสิ่งที่กำหนดไว้ใช้งานแต่เพียงอย่างเดียว เพื่อทำการอย่างได้ผล จนสามารถกำจัดกวาดล้างตะกอนที่นอนกันได้หมดสิ้น ไม่ให้มีโอกาสขุ่นอีกต่อไป

การจัดวางระบบการศึกษาให้คนพัฒนาอย่างนี้ ก็เป็นไปตามธรรมชาติแห่งชีวิตของมนุษย์ และการที่ธรรมชาติแห่งความเป็นมนุษย์เอื้อที่จะให้เป็นอย่างนั้น ดังนั้น จึงจะต้องเข้าใจระบบการศึกษาดังกล่าว บนฐานแห่งการรู้เข้าใจความจริงแห่งธรรมชาติของมนุษย์ อย่างที่ว่ามีมา

ปฏิบัติการฝึกศึกษาด้วยสิกขา แล้ววัดผลด้วยภาวนา

ได้อธิบายแล้วข้างต้นว่า สิกขา ที่ท่านจัดเป็น ๓ อย่าง ดังที่เรียกว่า “ไตรสิกขา” นั้น ก็เพราะเป็นไปตามความเป็นจริงในการปฏิบัติ ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาแห่งธรรมชาติของชีวิตนี้เอง กล่าวคือ ในเวลาฝึกศึกษา สิกขา ๓ ด้าน จะทำงานประสานสัมพันธ์กัน ซึ่งในขณะหนึ่งๆ (ในกรณีที่ครบเต็มทีเดียว ขึ้นออกมาสัมพันธ์กับภายนอก) ก็มี ๓ ด้าน

ดังเช่น ในขณะที่ยสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นวัตถุหรือบุคคล ไม่ว่าจะเป็นด้วยอินทรีย์ เช่น ตา หู หรือด้วยกาย-วาจา (ด้านศีล) ก็ต้องมีเจตนา แรงจูงใจ และสภาพจิตอย่างใดอย่างหนึ่ง (ด้านจิตหรือสมาธิ) และต้องมีความคิดเห็นเชื่อถือรู้เข้าใจในระดับใดระดับหนึ่ง (ปัญญา)

นี้เป็นเรื่องของธรรมภาคปฏิบัติ ซึ่งต้องทำให้สอดคล้องตรงกันกับระบบความเป็นไปของสภาวะในธรรมชาติ

แต่ยังมีธรรมประเภทอื่น ซึ่งแสดงไว้ด้วยความมุ่งหมายที่ต่างออกไป โดยเฉพาะที่โยงกับเรื่องสิกขา ๓ นี้ ก็คือหลักภาวนา ๔

เมื่อปฏิบัติแล้ว ก็ควรจะมีการวัดหรือแสดงผลด้วย เรื่องการศึกษานี้ ก็ทำนองนั้น เมื่อฝึกศึกษาด้วยสิกขา ๓ แล้ว ก็ตามมาด้วยหลักที่จะใช้วัดผล คือภาวนา ๔

ตอนปฏิบัติการฝึก สิกขามี ๓ แต่ทำไมตอนวัดผล ภาวนามี ๔ ไม่เท่ากัน

ทำไม (ในเวลาทำการฝึก) จึงจัด เป็นสิกขา ๓ และ (ในเวลาวัดผล คนที่ได้รับการฝึก) จึงจัดเป็นภาวนา ๔?

อย่างนี้ชี้แจงแล้วว่า ธรรมภาคปฏิบัติการจัดให้ตรงสอดคล้องกับระบบความเป็นไปของธรรมชาติ แต่ตอนวัดผลไม่ต้องจัดให้ตรงกันก็ได้ เพราะวัตถุประสงค์อยู่ที่จะมองดูผลที่เกิดขึ้นแล้ว ซึ่งมุ่งที่จะให้เห็นชัดเจน

ตอนนี้ถ้าแยกละเอียดออกไป ก็ยังดี นี่แหละคือเหตุผลที่ว่า หลักวัตถุผล คือภาวนา เพิ่มเป็น ๔

ขอให้ดูความหมายและหัวข้อของภาวนา ๔ นั้นก่อน

“ภาวนา” แปลว่า ทำให้เจริญ ทำให้เป็นทำให้มีขึ้น หรือฝึกอบรม ใน ภาษบาลี ท่านให้ความหมายว่า ภาวนา = “วฑฺฒนา” คือวัฒนา หรือพัฒนา นั่นเอง ภาวนานี้เป็นคำหนึ่งที่มีความหมายใช้แทนกันได้กับ “สิกขา”

ภาวนา จัดเป็น ๔ อย่าง คือ

๑. กายภาวนา การพัฒนากาย คือ การมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ หรือทางวัตถุ

๒. ศีลภาวนา การพัฒนาศีล คือ การมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม คือเพื่อนมนุษย์

๓. จิตภาวนา การพัฒนาจิต คือ การทำจิตใจให้เจริญองงามขึ้นใน คุณธรรม ความดีงาม ความเข้มแข็งมั่นคง และความเบิกบานผ่องใสสงบสุข

๔. ปัญญาภาวนา การพัฒนาปัญญา คือ การเสริมสร้างความรู้ความคิดความเข้าใจ และการหยั่งรู้ความจริง

อย่างที่กล่าวแล้วว่า ภาวนา ๔ นี้ ใช้ในการวัตถุผล เพื่อดูว่าด้านต่างๆ ของการพัฒนาชีวิตของคนนั้น ได้รับการพัฒนาครบถ้วนหรือไม่ ดังนั้น เพื่อจะดูให้ชัด ท่านได้แยกบางส่วนละเอียดออกไปอีก

ส่วนที่แยกออกไปอีกนี้ คือ สิกขาข้อที่ ๑ (ศีล) ซึ่งในภาวนา แบ่งออกไปเป็นภาวนา ๒ ข้อ คือ กายภาวนา และ ศีลภาวนา

ทำไมจึงแบ่งสิกขาข้อศีล เป็นภาวนา ๒ ข้อ?

ที่จริง สิกขาข้อที่ ๑ คือศีล นั้น มี ๒ ส่วนอยู่แล้วในตัว เมื่อจัดเป็นภาวนา จึงแยกเป็น ๒ ได้ทันที คือ

๑. ศิล ในส่วนที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดลอมทางกาย (ที่เรียกว่าสิ่งแวดลอมทางกายภาพ) ได้แก่อความสัมพันธ์กับวัตถุหรือโลกของวัตถุและธรรมชาติส่วนอื่น ที่ไม่ใช่มนุษย์ เช่น เรื่องปัจจัย ๔ สิ่งที่เราบริโภคใช้สอยทุกอย่าง และธรรมชาติแวดลอมทุกๆ ไป

ส่วนนี้แหละ ที่แยกออกไปจัดเป็น กายภาวนา

๒. ศิล ในส่วนที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดลอมทางสังคม คือบุคคลอื่นในสังคมมนุษย์ด้วยกัน ได้แก่อความเกี่ยวข้องสัมพันธ์อยู่รวมกันด้วยดีในมนุษย์ ที่จะไม่เบียดเบียนกัน แต่ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

ส่วนนี้ แยกออกไปจัดเป็น ศิลภาวนา

ในไตรสิกขา ศิลครอบคลุมความสัมพันธ์กับสิ่งแวดลอม ทั้งทางวัตถุหรือทางกายภาพ และทางสังคม รวมไว้ในข้อเดียวกัน

แต่เมื่อจัดเป็นภาวนา ท่านแยกกันชัดเจนออกเป็น ๒ ข้อ โดยยกเรื่องความสัมพันธ์กับสิ่งแวดลอมในโลกวัตถุ แยกออกไปเป็นกายภาวนา ส่วนเรื่องความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ในสังคม จัดไว้ในข้อศิลปภาวนา

ทำไมตอนที่ปเป็นสิกขาไม่แยก แต่ตอนเป็นภาวนาจึงแยก?

อย่างที่กล่าวแล้วว่า ในเวลาฝึกหรือในกระบวนการฝึกศึกษา องค์ทั้ง ๓ อย่างของไตรสิกขา จะทำงานประสานไปด้วยกัน

ในศิลปที่มี ๒ ส่วน คือ ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดลอมด้านกายภาพในโลกวัตถุ และความสัมพันธ์กับมนุษย์ในสังคมนั้น ส่วนที่สัมพันธ์แต่ละครั้งจะเป็นอันใดอันหนึ่งอย่างเดียว

ในกรณีหนึ่งๆ ศิลอาจจะเป็นความสัมพันธ์ด้านที่ ๑ (กายภาพ) หรือด้านที่ ๒ (สังคม) ก็ได้ แต่ต้องอย่างใดอย่างหนึ่ง

ดังนั้น ในกระบวนการฝึกศึกษาของไตรสิกขา ที่มีองค์ประกอบทั้ง

สามอย่างทำงานประสานเป็นอันเดียวกันนั้น จึงต้องรวมศีลทั้ง ๒ ส่วนเป็นข้อเดียว ทำให้สิกขามีเพียง ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

แต่ในภาวนาไม่มีเหตุบังคับอย่างนั้น จึงแยกศีล ๒ ส่วนออกจากกัน เป็นคนละข้ออย่างชัดเจน เพื่อประโยชน์ในการตรวจสอบ จะได้วัดผลดูจำเพาะให้ชัดไปที่ละอย่างว่า ในด้านกาย ความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางวัตถุ เช่นการบริโภคปัจจัย ๔ เป็นอย่างไร ในด้านศีล ความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์เป็นอย่างไร

เป็นอันว่า หลักภาวนา นิยมใช้ในเวลาวัดหรือแสดงผล แต่ในการฝึกศึกษาหรือตัวกระบวนการฝึกฝนพัฒนา จะใช้เป็นไตรสิกขา

เนื่องจากภาวนาท่านิยมใช้ในการวัดผลของการศึกษาหรือการพัฒนาบุคคล รูปศัพท์ที่พบจึงมักเป็นคำแสดงคุณสมบัติของบุคคล คือแทนที่จะเป็น ภาวนา ๔ (กายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา และ ปัญญาภาวนา) ก็เปลี่ยนเป็น ภาวิต ๔ คือ

๑. ภาวิตกาย มีกายที่พัฒนาแล้ว (=มีกายภาวนา) คือ มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในทางที่เกื้อกูลและได้ผลดี เริ่มแต่รู้จักใช้อินทรีย์ เช่น ตา หู จมูก ฟัง เป็นต้น อย่างมีสติ ดูเป็น ฟังเป็น ให้ได้ปัญญา บริโภคปัจจัย ๔ และสิ่งของเครื่องใช้ ตลอดจนเทคโนโลยี อย่างฉลาด ได้ผลตรงเต็มตามคุณค่า

๒. ภาวิตศีล มีศีลที่พัฒนาแล้ว (=มีศีลภาวนา) คือ มีพฤติกรรมทางสังคมที่พัฒนาแล้ว ไม่เบียดเบียนก่อความเดือดร้อนแวงภัย ตั้งอยู่ในวินัย และมีอาชีพะที่สุจริต มีความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่เกื้อกูล สร้างสรรค์และส่งเสริมสันติสุข

๓. ภาวิตจิต มีจิตที่พัฒนาแล้ว (=มีจิตภาวนา) คือ มีจิตใจที่ฝึกอบรมดีแล้ว

สมบูรณ์ด้วยคุณภาพจิต คือ ประกอบด้วยคุณธรรม เช่น มีเมตตา กรุณา เอื้ออารี มีมุกตา มีความเคารพ อ่อนโยน ซื่อสัตย์ กตัญญู เป็นต้น

สมบูรณ์ด้วยสมรรถภาพจิต คือ มีจิตใจเข้มแข็งมั่นคง มีความเพียรพยายาม กล้าหาญ อดทน รับผิดชอบ มีสติ มีสมาธิ เป็นต้น และ

สมบูรณ์ด้วยสุภาพจิต คือ มีจิตใจที่ร่าเริง เบิกบาน สดชื่น เอิบอím ผ่องใส และสงบ เป็นสุข

๔. ภาวิตปัญญา มีปัญญาที่พัฒนาแล้ว (=มีปัญญาภาวนา) คือ รู้จักคิด รู้จักพิจารณา รู้จักวินิจฉัย รู้จักแก้ปัญหา และรู้จักจัดทำดำเนินการต่างๆ ด้วยปัญญาที่บริสุทธิ์ ซึ่งมองดูรู้เข้าใจเหตุปัจจัย มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงหรือตามที่มันเป็น ปราศจากอคติและแรงงูใจแอบแฝง เป็นผู้ที่ไม่เลศครอบงำปัญหาไม่ได้ เป็นอยู่ด้วยปัญญารู้เท่าทันโลกและชีวิต เป็นอิสระ ไร้ทุกข์

ผู้มีภาวนา ครบทั้ง ๔ อย่าง เป็นภาวิต ทั้ง ๔ ด้านนี้แล้วโดยสมบูรณ์ เรียกว่า “ภาวิตัตตะ” แปลว่าผู้ได้พัฒนาตนแล้ว ได้แก่พระอรหันต์ เป็นอเสขะ คือผู้จบการศึกษาแล้ว ไม่ต้องศึกษาอีกต่อไป

กถ ภาควา ภาวิตตโต ๙ ภาควา ภาวิตกาโย ภาวิตสีโล
ภาวิตจิตโต ภาวิตปัญโญ...

[ขุ.จ. ๓๐/๑๔๘/๗๑]

“พระผู้มีพระภาค ทรงเป็นภาวิตัตต์ (มีพระองค์ที่ทรงเจริญหรือพัฒนาแล้ว) อย่างไร? พระผู้มีพระภาคทรงเป็น ภาวิตกาย ภาวิตสีล ภาวิตจิต ภาวิตปัญญา ... (มีพระวรกาย มีศีล มีจิต มีปัญญา ... ที่เจริญพัฒนาแล้ว)”

* ขยายความต่อไปอีกว่า ทรงเจริญโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการแล้ว